

TARTALOM

Kedves Olvasóink!.....	2
Oszkó Beatrix-Sípos Maria: Hun vagy finnugor?.....	3
Sipőcz Katalin: Szvetlana Gyinyiszlamova 60 éves.....	15
Jamurik Tamás: Szőlőkap siratódal.....	16
Kubinyi Kata: Bibliafordítások a kis balti finn nyelveken.....	21
Baksa Máté-Baksa Alexandra: Többkezeség Mikael Agricola munkáiban.....	39
Csúcs Sándor: Könyvsarok.....	47

A címlapon Szvetlana Gyinyiszlamova

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.

Villanyposta: Csucs@bt.k.pke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

A társaság tagjai a lapot tagdíjuk fejében kapják. Tagdíj: dolgozóknak 2000 Ft, nyugdíjasoknak, diákoknak: 1000 Ft. Bank számlaszámunk: 11101404-19664314-360000001.

© Waldborg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevitel, nyilvános előadás, a rádió- és televíziózás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X * Printed in Hungary

Finnugor Világ

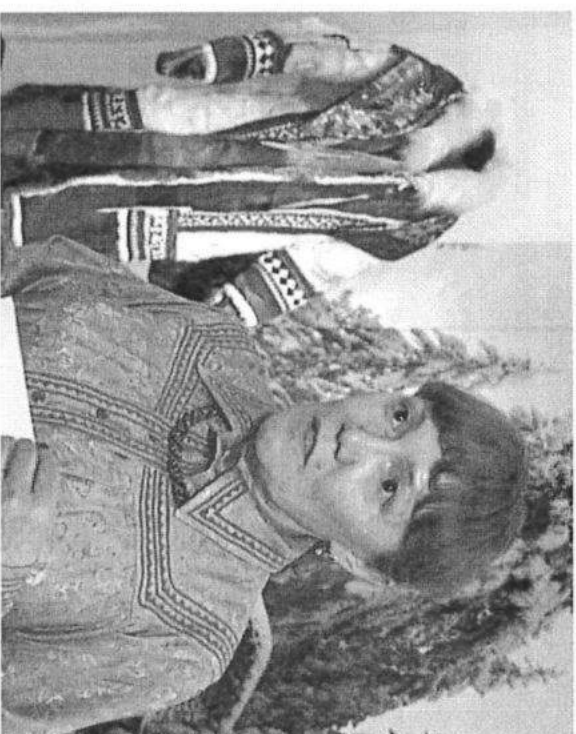

A Reguly Társaság Értesítője

XXV. évfolyam, 3. szám

2020. szeptember

Kedves Olvasóink!

Itt számolok be arról, hogy augusztus 23-án, Reguly Antal halálának napján lezárult a tavaly július 11-én kezdődött, a zirciek által kezdeményezett Reguly-év. Ebből az alkalomból a zirci városháza nagyteremben gyűltünk össze, hogy meghallgassuk a Bakonyi Finnbarátok Egyesületének tagjait, akik „*Miért lenne külön az én gyenge kis életem sorsa, mint vállalt közösségemé?*” címmel Reguly levelezéséből összeállított műsorukban mutatták be a tudós életét. A műsort Müllerné Wenczel Rita és Wenczel Zsuzsanna állította össze, nagy hozzájárulással. A jól megválogatott levelezésekben összegyűjtött szöveg nélküli is könnyen követhető kép alakult ki Reguly Antal romantikus egyéniségéről és változatos életútjáról, gondolatairól, terveiről. A nagy sikert aratott műsort zenei betétek kísérték. A közönség megtekinthette és megvásárolhatta az emlékév alkalmából zirci kezdeményezésre kiadott szép bélyeget is.

A városházáról Zirc főterére vonultak a résztvevők és megkoszorúzták Reguly mellszobrát. A szobornál Rutkay-Miklós Eszter mondott rövid beszédet arról, hogyan emlékeznek a hantik halottaikra. Az est a Reguly Múzeum konyhájában ért véget, ahol levetítették a Reguly-év egyes eseményeiről készült fotókat és jó hangulatú poharazás közben eleveníthetjük fel emlékeinket. Azt is megtudtuk, hogy jól halad a Múzeum felújítása. Az épület műszaki átadása után a belső terek kialakításán és az új állandó kiállításokon dolgoznak a szakemberek.

Ötömmel adok hírt arról, hogy a nyár elején néhány hónapos késéssel megjelent *Reguly Antal – Élete és műve* c. könyvem a Reguly Társaság kiadásában. A könyv megrendelhető a csucs@btik.ppke.hu internetes címen. Ára 3.000 forint. A Reguly Társaság a postaköltséget magára vállalja. A vásárlók fizethetnek átutalással (bankszámla: 11101404-19664314-36000001), vagy a könyvhöz mellékelt postautalvánnyal.

A napokban kaptam értesítést arról, hogy az idén 52 ezer forintot kapunk az szja 1%-ából felajánlott összegekből. Köszönet a felajánlónak! Az összeg sajnos évről évre kisebb, Társaságunk anyagi helyzete ennek ellenére szilárd. Szükségünk lenne viszont lelkes fiatalokra, akik továbbviszik a Társaságunk képviselte ügyet.

Csúcs Sándor

Hun vagy finnugor?

Az új történelemkönyvek a nyelvrokonságról¹

Az idén bevezetett, két ötdikeseck (5A és 5B) és két kilencedikeseck (9A és 9B) számúra írt történelem-tankönyvekkel megjelenésük óta számos cikk foglalkozott, elsősorban a történelmi tartalmak szempontjából. Ez az írás a magyar nyelv rokonságának tárgyalását tekinti át a négy tankönyvben. A történettudományhoz tartozó kérdésekkel (mint például a mondanak forrásértéke) nem foglalkozunk. Mivel a Finnugor Világ olvasói számára nem szükséges teljesen elmagyarázni a nyelvészeti tévedéseket és szakszerűtlenségeket, ebben az írásban a nyelvrokonságot érintő részletek tartalmi problémáira inkább csak utalni fogunk – nagy számuk és az ismétlődések miatt nem is minden egyes esetben. Ehelyett a tárgyalás módját és a konkrét nyelvi megformálás színvonalát helyeztük középpontba. Ezért az ábrák, képek kivételével minden nyelvrokonságot érintő bekezdést idézünk. Másik célunk, hogy az is tájékozódhasson, akinek eddig nem volt módja ezekre a részletek megismeri.

A tankönyvek letölthető az Oktatási Hivatal tankönyv-katalógusából. Internetes elérhetőségeket az alkotókra vonatkozó adatokkal együtt minden esetben feltüntetjük. Az idézett szövegek dőlt betűvel szerepelnek (az eredeti vastag betűs kiemelések, és a szövegen kívüli mutató jelek nem látszanak), valamint zárójelben megadjuk az oldalszámot is.

Történelem tankönyv 5. „A”

https://www.tankonyv.katalogus.hu/pdf/OH-TOR05TA_teljes.pdf

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértő: MARCZINKÓ ISTVÁN; Tananyagfejlesztő: BORHEGYI PÉTER, DR. SZABADOS GYÖRGY (14-15-16. lecke); Tudományos szakértő: DR. SZABADOS GYÖRGY; Lektor: TÓTH ATTILA

14. Történelem a magyarok eredetéről

Mit mesélnek a mondanak?

(102) A magyarok korai történelméről csak ősi mondanak maradtak fenn. Ezeket később középkori krónikások latin nyelven lejegyezték, és bibliai történetekkel kiegészítették. Így jöhetett létre *Ménrói fűának története* is. *Ménrói* a Biblia szerint Noé egyik dédunokája volt, fiait *Hunornak* és *Magornak* (Magyar) hívták. A krónikások történeteikben ezzel a hunok és a magyarok rokonságát hangsúlyozták.

¹ Köszönjük Várnai Zsuzsa hasznos észrevételeit.

Egy másik krónikás kiemelte, hogy a bibliai Magóg (Noé unokája) közös őse volt Artila hun királynak és Álmosnak, a Magyar Nagyfejedelemség későbbi megalapítójának.

Mindkét ötödikes tankönyvben a magyarok eredetéről szóló rész a mondákkal kezdődik. A szerző ezek tanúsága szerint fontos szerepet tulajdonít a mondáknak a magyar-hun rokonság bizonyításában. Azt, hogy a mondák mennyire használhatóak forrásként, a történetészeknek kell megítélniük.

*

(103) *Mit mondanak a tudósok?*

Ősi mondaink szerint a magyarok rokonságban állnak a hunokkal. Idegen történetírók más szövepeit* népekként is rokonították eleinket, így az onogurokkal, avarokkal, türkökkel. A nyelvészek viszont a magyar nyelvet a finnugor nyelvcsaládba sorolták. A magyar és az Ural-vidéki nyelvek hasonlósága úgy alakulhatott ki, hogy a magyar nyelv régen közvetítő nyelv lehetett azon népek körében, akik később az Ural-vidékére költöztek fel. Így oldható fel a történeti hagyomány és a nyelvi megfigyelések közötti ellentét. A régészek sem tudnak biztosan mondani a magyar nép eredetéről. A felhárírtók tárgyai alapján ugyanis nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy milyen nyelven beszél, melyik néphez tartozott az, aki oda elmentek.

A fenti bekezdés a magyar-hun rokonságot és a magyar nyelv uráli nyelvcsaládba tartozását állítja szembe. A szerző szövegeiben sehol nem használja az uráli nyelvek, uráli nyelvcsalád kifejezéseket, helyette Ural-vidéki vagy finnugor nyelveket említ. Továbbá nemcsak nyelvtan-, hanem történetelményekben is jobb lenne elkerülni a nyelvrokonság tárgyalásakor a félrevezető, nyelvek hasonlósága kifejezést.

Ebben a bekezdésben tartalmi és módszertani probléma is felfedezhető. Egyrészt aligha védehető eljáráss, hogy egy tankönyv a tudomány által el nem fogadott ötletet említi: a magyar mint lingua franca szerepét. Másrészt csak említi az elgondolást, de nem magyarázza el, hogy a magyar hogyan, milyen területen, milyen körülmények között volt közvetítő nyelv (pedig ez minden lingua franca esetében leírható). Ezt az egyetlen mondatba sűrített állítást egy szakember kellő háttérismeret birtokában tudja értelmezni, de egy ötödikes tanulóól nem várható el. Ez az elmélet nem ismeretlen az uralisták körében sem, de úgy feltüntetni, mint elfogadott vélekedést, félrevezető.

Azt sem értheti egy 10 év körüli diák, hogy miért van ellentét a történeti hagyomány és a nyelvi megfigyelések között – az utóbbi tartalmát mindenképpen tisztázni kellett volna.

*

Ahogy a történetészek gondolkodnak

A történetészek magyarázatokat keresnek az események és változások okaira. Csakhogy a választadás az őstörténet tekintetében nagyon nehéz. A régműltból kevés adat, történeti forrás maradt ránk. Ráadásul a történeti, a nyelvi és a régészeti ismeretek nem mindig hangolhatóak össze. Egy nép története nem azonos egy nyelv történetével, mert előfordult, hogy egy nép (legalább egy ideig) többnyelvű volt. Az eurázsiai füves pusztán, a sztyepén jól látszik, hogy a néppé válás többirányú folyamata volt. Őseink több néppel találkoztak és keveredtek. A korabeli idegen források (arab, bizánci és latin) emiatt is használtak különböző elnevezéseket a magyarokra.

A szerző a fenti bekezdésben kimondja a számára legfontosabb tételt, hogy tudniillik a nép története nem azonos a nyelv történetével. Valóban lényeges, hogy ezt a diákok átgondolják és megértsek. Ehhez azonban érthető magyarázat kellene, hiszen ez a korosztály vélhetőleg kevés példát ismer az etnogenezisek bonyolultságára, és valószínűleg nem sokat gondolkodik többnyelvűségi helyzeteken sem.

Ugyan nem nyelvészeti kérdés, hogy a néppé válás csak sztyeppei körülmények között komplex folyamata-e, didaktikai szempontból azonban hiányoljuk a kifejtettséget: miért is látszik jól egy ötödikeseknek bármi is a sztyeppei néppé válásból? Mit jelent az, hogy többirányú folyamata?

Történelem tankönyv 5. „B”

https://www.tankonyv.katalogus.hu/pdf/OH-TOR05TB_teljes.pdf

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértő: KOREN PÁLNÉ SZABÓ ANDREA; Tananyagfejlesztők: GRÓF PÉTER, DR. SZABADOS GYÖRGY; Pedagógiai lektor: DR. NÁRAY MIHÁLY; Lektor: BORHEGYI PÉTER

14. *Történetek a magyarok eredetéről*

(104) *Szinte mindegyik néznek van eredetmondája, amely a nép történelmének kezdetéről szól szívesen, mesészerűen. Ez természetesen is, hiszen a sok ezer évvel*

ezelőtt történeti eseményekről nincsenek írásos források. Mondai hagyományok őrzik a legrégebbi idők emlékeit.

Ez a tankönyv is a mondák fontosságával, azok forrásértékével kezdi a magyarok eredetének tárgyalását.

*

(105) A mondai hagyomány és a nyelvi hasonlóságok – ellenét vagy nem ellenét?

Az ősi magyar mondák szerint a magyarok a hunoktól származnak, vagy legalábbis rokonságban állnak a hunokkal. Idegen írók más sztyeppei népekkel is rokoni-tiontáink eleinket, így például az onogurokkal, avarokkal, tirkókkal. A nyelvészek viszont a magyar nyelvet a finnugor nyelvcsaládba sorolják, és azt állítják, hogy az Urál hegység vidékén élt egy ősnép, amelyik a finnugor ősnépet beszélt. Ilyen ősnép azonban nem létezett ott északra, vagyis nem volt ilyen ősnép sem. A magyar és az Urál-vidéki nyelvek hasonlósága úgy alakulhatott ki, hogy a magyar nyelv egykoron közvetítő nyelv lehetett azoknál a népekkel, akik később az Urál vidékére költöztek fel. Így oldható fel a történeti hagyomány és a nyelvi megfigyelések közötti ellentét. A dolgot bonyolítja, hogy egy nép története nem azonos egy nyelv történetével, mert a néppé válás többirányú folyamat. Az eurázsiai füves puszta, a sztyeppén is így történt. Őseink több néppel találkoztak és házasságkötésekkel keveredtek velük. Így a hun-magyar rokonság sem pusztán a mesék világába tartozik. A magyar nép kialakulásában részt vettek a hunok, még ha teljes azonosságról nem is beszélhetünk. A „magyar” népnév mindenesetre a hunoktól jön. 528 táján egy kunigun-hun királyt hívtak Magyarának (görög krónikások ezt a nevet *Muagerisz* formában jegyezték le).

A fenti bevezetés legfőbb célja, hogy a magyar nép hun rokonságát a nyelv uráli – a szerzőnél kizárólag finnugor – származásával szembeállítsa, valamint tagadja, hogy volt uráli együttélés, illetve nyelv. A nyelv származását összemossa egy durván leegyszerűsített őshaza-elmélettel. Ezután tagadja – nem pedig cáfolja –, hogy volt ilyen ősnép. A cáfolat érvek felsorakoztatását igényelné. Itt is előáll a „magyar mint közvetítő nyelv” fentebb már tárgyalt elméletével. Az eddigieket értelmezve itt is kijelenti, hogy a mondottak feloldják a nyelv és a nép történetének ellentétét. – Nem lehet nem észrevenni, hogy noha a szöveg szerint a magyarok elődei a sztyeppén több néppel találkoztak, csak a hun rokonságot tartja fontosnak kiemelni ezek közül, noha erre csak a mondák alapján következtet. Diakutikái észrevével, hogy ötödikes diákok számára részletesebb magyarázatot igényelne az is, hogy a szerző szerint a hunok miként vettek részt a magyarok etnogenezisében.

A bevezedést a magyar népnév eredetéről csak egy, tudományosan kevésbé támogatott elmélet zárja, a szó elfogadott etimológiáját nem említi meg.

*

A finnugor eredetű szavak adják az alapszókincs (tehát a leggyakrabban használt szavak) nagy részét. Például a testrészek nevei: fej, haj, szem, fül, bőr, stb.; állatok: juh, kecske, vad, hal, kigyó, egér stb.; tárgyak, eszközök nevei: ház, fal, ajtó, ág, kés, fűző, kenyér, vaj stb.; rokonságra utaló szavak: fű, férj, öcs stb.

A tankönyv tehát levezette, hogy a finnugor nyelveket az kapcsolja össze, hogy beszélőik valaha közvetítő nyelvként a magyart használták. Ennek értelmében azt várhatjuk, hogy magyar eredetű elemek keressendők a finnugor nyelvekben. Illusztrációként viszont a magyar nyelv alapszókincsében található „finnugor eredetű” szavakból közöl egy listát. Nyilván nem csak mi állunk értetlenül a szemelvény előtt. Mivel semmilyen magyarázat nem tartozik hozzá, a diákok sem tudhatják, hogy a tankönyvíró saját – a finnugor nyelvrokonságot tagadó – álláspontja mellett vagy ellen szerepelteti ezeket, illetve az is kérdés lehet, hogy miért fontos az alapszókincssel foglalkozni.

*

Az uráli nyelvrokonság elfogadásához vagy elutasításához nem sok köze van a szövegrész lezáró feladatnak, amely vélhetőleg a nyelvcsaládok fogalmát szeretné megismertetni az ötödikesekkel (105. oldal). Ugyanakkor kiválóan illusztrálja a fejezetet jellemző átgondolatlanságot. Látnunk egy térképvázlatot Európáról és Észak-Szibériára egy darabjáról, szépen színezve aszerint, hogy milyen nyelveket beszélnek az adott területeken. (A nyelvek hitelesen vannak feltüntetve, de ezt csak egy szakember tudja, ugyanis sok esetben a nyelveket nem, csak a nyelvcsoporthoz társítják a térkép.) A képfelírat a következő: *Rokon nyelvek a mai Európában*. Ez a cím megengedi azt az értelmezést is, hogy az ábrázolt nyelvek mindegyike rokon egymással, és azt is, hogy ezek a magyar vagy uráli nyelvek rokonai. A következők szerepelnek a térképen: uráli, finnugor, szamojéd, újlatin; szláv; germán; albán; kaukázusi; baszk; görög; örmény; kelta; balti; török. Van itt minden: alapnyelv, relatív alapnyelv vagy nyelvcsoporthoz tartozó nyelv...

Ha emnyiből nem értené az ötödikes vagy akár egy felnőtt olvasó, hogy mely nyelvek rokonok, van hozzá magyarázat is: *A térkép az azonos nyelvcsaládot beszélő népek által lakott terület nagyságát mutatja. – Az azonos nyelvcsaládot beszélő népek szókapsolat aligba szolgálja a tiszta fogalmak kialakítását: nyelvcsaládot semmilyen nép nem beszél.*

A feladat pedig így szól: *Készíts táblázatot a térkép alapján a különböző nyelvcsaládokba tartozó népekről!* – Még ha attól az apró részlettől elvonatkoztatunk is, hogy népek nem tartoznak nyelvcsaládokba – bár abszurd tévedés ez egy olyan szerzőtől, aki lépten-nyomon hangsúlyozza, hogy a nép története nem azonos a nyelv történetével –, a térkép alapján ez a feladat aligha oldható meg. Ha a történelmantanár jobbnak látja is átugrani ezt a feladatot, a térképvázlat a pusztja jelenlétével is téves összefüggéseket rögzíthet a diákok fejében...

Történelem tankönyv 9. „A”

https://www.tankonyvkatologus.hu/pdf/0H-TOR09TA_teljes.pdf?fbclid=IwAR1NM7mWCl_T8IzyIONYIMb1VOve9EK6fjXMc6WWm1F5COJN6HFp7WC104

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértők: DR. FAZEKAS CSABA; Tananyagfejlesztő: BORHEGYI PÉTER, DR. SZABADOS GYÖRGY (III. fejezet / 8. lecke és V. fejezet / 15-17. lecke); Tudományos szakértő: DR. SZABADOS GYÖRGY; Lektor: SZÁRAY MIKLÓS

V. A MAGYAR NÉP EREDETE ÉS AZ ÁRPÁD-KOR

15. Magyar őstörténet és honfoglalás

Kitekintés más tudományokra

(113) Mi jellemző az egyes tudományok forrásai, kutatási területei?

Mivel az írott adatok száma nem bőséges, így az őstörténet-kutatásban nagy szerepük van a más tudományok – nyelvészet, néprajz- és népzene-kutatás, régészet, embertan, történeti genetika – által felárt ismereteknek.

Míg az ötödikes tankönyvek a mondákkal alátámasztott hun rokonsággal kezdték a nyelvirokomság tárgyalását, a kilencedikes történelemkönyvek a társtudományok bemutatásával indítják. Ez a bekezdés igen különösnek tűnik a fejezet saját gondolatmenete szempontjából is: megfogalmazása szerint nagy szerepe van a társtudományoknak, így a nyelvészetnek is. Ezzel szemben (ahogyan az ötödikes tankönyvekben is) csak a nyelvészet módszerei és eredményei vannak kedvezően színben felülvetve...

*

Nyelvészet

A nyelvészet az élő nyelvek összehasonlítása és a nyelvművek elemzése révén elméletet alkot a nyelv történelméről. A nyelviani szerkezet és a szókinés hasonlósága alapján a nyelveket családokba sorolják, és egy családfamodell szerint képzik el sétválásukat. A napjainkban elterjedt elmélet szerint az uráli nyelvcsalád bomlott finnugor és szamojéd ágra, majd a finnugor nyelvcsalád vált széi tovább finn-permi és ugor ágra, és a magyar az ugor nyelvek közé sorolják. Ám egy nyelv története nem mindig egyezik meg egy nép történetével, különösen nem a sztyeppe övezetében, ahol a magyarság kialakult. A honfoglalás előtti korból nem maradtak fenn összefüggő nyelvműveink, csupán szórványművek (jórészt tulajdonnevek), idegen nyelvi környezetben lejegyezve.

Már a bekezdés első mondata is titkrózi azt a pontatlanságot, amely a későbbiekben is jellemző a szövegre. A nyelvnek nem történelme, hanem története van, és a nyelv tudományának annál több területe van, semhogy a történeti nyelvészet néhány témájával le lehetne írni. További szóhasználati hibák és szakszerűtlenségek is találhatók, mint pl. a félreérthető „nyelviani szerkezet és szókinés hasonlósága”, illetve az a megfogalmazás, amely szerint az uráli nyelvcsalád bomlott finnugor és szamojéd ágra, nem pedig az alapnyelv...

Ebben a bekezdésben főként a szöveg rossz felépítésére és a látszatérvélsére találunk példát. Először a megszokott, elárvolt szóhasználat (a napjainkban elterjedt elmélet szerint) ismerteti az uráli alapnyelv felbomlásának sémáját. Ebben a könyvben is felűnik a nép és nyelv történetének különbözőségére figyelmeztető mondat, amelynek ellenmond a szerző szövege: a térel értelmeben ugyanis nem lenne összeegyeztethetetlen a magyar nyelv uráli eredete sem, bármi is derülne ki a magyar nép etnogenezisééről. Azonban a szerző célja a finnugor nyelvirokomság tagadása, ezért az ellentétes köztöszóval kezdődő mondat ezt az egész számmazatást kívánja zártójelbe tenni.

A bekezdést az a megállapítás zárja, hogy a honfoglalás előttről nincsenek összefüggő nyelvműveink, amely mondat szeretlenül lóg a bekezdés végén és nem nyer értelmet.

*

A törzsszöveget kiegészítő oldalsávban egy László Gyula szöveg olvasható:

...egyelőre külön kell választani a nyelvészetet és a történelmet. A biztos nyelvi megfigyelések egyáltalán nem jelentik azt, hogy a reájuk épülő történeti következtetések is jók. [...] Az első az a feltevés, hogy az uráli népek egykor kis területen, tömören élő népek voltak, s ezek sétvándorlása magyarázza a ma

nyelváncban elhelyezkedő finnugor népek rokonságát. Az a kor, amelyben ez az őstörténet kibontakozott, nagyjából az ádamei kőkorra tehető. Ezzel szemben a régészet és a néprajz bizonyított tapasztalata, hogy ilyen, kis területen sűrűn élő, primitív néptömeg elképzelhetetlen! Vadász-halász fokon egy kisebb család elartásához minegy száz négyzetkilométer szükséges, még hozzá folyópartokon és tópartokon, az erdő csak csekély mértékben szolgál termőterületként. Például a mai obi-ugoroknál is a kis települések 20-30 kilométerre vannak egymástól. [...] A finnugor népek nyelvi rokonsága nem vitatható. Nyelvudományunk megállapításai megálmádkodhatatlanok, csak az előbbi két régészeti holtpont nyomán felmerül a kérdés: hogyan jött létre ez a nyelvi rokonság, amelyről bizonyos, hogy úgy nem, ahogy nyelvészünk elgondolta! [...] Összegezve a mondottakat: feltélesen a régészeti, néprajzi, történelmi, nyelvudományi megállapításokra épül. Elfogadja mindegyik szak szilárdnak látszó megállapításait, de bírálón nézi az egyes szakágakon belül maradó szakemberek megállapításait, amelyek nem következnek eredményeikből, hanem csupán történelmi igényük kielégítésére szolgáló fellelések. (László Gyula: Árpád népe. Budapest, 1988. 27–28. László Gyula a XX. század egyik meghatározó régészprofesszora volt.)

A fenti idézetben sok olyan szempont, megállapítás van, amelyről hosszan lehet beszélgetni az órákon, és ez nagyon hasznosnak bizonyulhat. Az olvasó képet alkothat arról, hogyan gondolkodik egy tudós: mennyi szempontot kell figyelembe vennie egy elmélet megalkotásakor. A történelmi nyelvészet, a társudományok eredményei, illetve a szinkron antropológiai kutatások alapján az uraliszita is úgy véli, hogy egy halász, vadász és gyűjtögető kőkori népesség nem élhetett kicsiny területre tömörítve, egészséges nyelvet beszélve. És ezt nemcsak a legújabb eredmények ismeretében állítjuk: erről már Hajdú Péternél, Rédei Károlynál is lehet olvasni, az újabb, idegen nyelvű szakirodalomról nem is beszélve.

*

Teljesen érthetetlen, miért szerepel illusztrációként egy (leegyszerűsített, valamint már jócskán meghaladott) családfa-ábrázolás (113. oldal), a következő szövegész ugyanis mindent elkövet a nyelv uráli származásának hiteletlenítésére. Ezen az ábrán is megfigyelhető az az általános igénytelenség, amely a megfogalmazás szakmaiságát vagy inkább szakmaiatlanságát jellemzi: az ágazaj tetején nem uráli *alapnyelv* olvasható, ami kronológiai szempontból helyes lenne, hanem *uráli nyelv*ek. Ez ugyan apróságnak tűnhet, de az ilyen részletek teszik szinte lehetetlenné a világos fogalmak és kategóriák kialakítását. Az említett igénytelenség az ábra felírán is tetten érhető: Az *uráli nyelvcsaládja-elmélet*.

*

(114) Színesedő kép a magyar történelem kezdetéről

A magyar őstörténetről kezdetben csak írott források alapján lehetett tájékozódni. Középkori krónikáink azonban kevesek számára voltak elérhetőek, csak a könyvnyomtatás korától kezdve váltak széles körben hozzáférhetőek. Krónikáink az őstörténeti hun és magyar részre osztoztak, majd kora újkori történetíróink külön krónikák hasznosításával háromszáztátra bővítették: hun, avar és magyar fejezetre tagolták. Közben a szemlélet is fjunodott: már nem azonos, hanem egymással rokon népekről beszéltek. Ez a kép a 18. század végéig uralkodott, amikor is az összehasonlító nyelvészet számra lépett. Sajnovics János 1770-ben a magyar és a lapp nyelv azonosságáról értekezett, amivel a figyelmet az Urál-vidéki népek nyelveire irányította. Pray György jezsuita történetmúdos még a régi és az új ismeretek kiegyensúlyozására törekedett, amikor a hunok, avarok, magyarok és finnek rokonságát vallotta.

A 19. század második felében a magyar és az Urál-vidéki nyelveket rendszerbe foglalták, kialakítva az uráli nyelvcsaládját. A nyelvészek az őstörténetírásban is vezető szerepre törektek. Mivel a népek és a nyelvek történetét azonosnak vélték, ezért úgy feltételezték, hogy az Urál hegység vidékén létezett egy uráli ősnép, ami uráli ősnnyelvet beszélt, aztán ez az ősnép/ősnnyelv vált szét különböző ágakra. Elmiasították a magyarság hun hagyományát, és a régi műveltség sztyeppei törökös elemét átvételnek állították be. Megállapításait heves érzelmi reakciókat is kiváltottak. A múlt században, a rosszul értelmezett nemzeti dicsősgéskeresés jegyében, több tudománytalan eredelemmel is felszínre került (például az, hogy a magyarok a sumeroktól származnak). Az uráli ősnép és ősnnyelv meglétére nincs egyértelmű bizonyíték, azonkívül több tudományág a sztyeppe övezetében helyezi a magyar nép kialakulásának tágas terét, az Urál vidékénél délre és keletre.

A fenti bekezdésben a legaggályosabb megfogalmazás az, amely szerint a XIX. században a nyelvészek az őstörténetírásban is vezető szerepre törektek. A tudománytörténetnek ez a leegyszerűsítő, torzító találása vagy tájékozatlanságból fakad, vagy pedig manipuláció. A teljes képhez sok minden hozzátartozna, pl. az, hogy már jó ideje maguk az uraliszita nyelvészek is hangsúlyozzák a nyelv történetének és a nép történetének különbözőségét – ez a tény azonban nem kapott helyet a tankönyv lapjain. A szerző retorikája szerint ezt az álláspontot az uraliszita tankönyveknek képviselnük. Az a megoldás, hogy az uraliszita álláspontjának egy igen régi, a mai elképzeléseknek már nem megfelelő, ezért távolról sem korrekt ismertetését elegyíti a tudománytalan nyelvrokonítási próbálkozásokkal, önmagát minősíti.

Történelem tankönyv 9. „B”

https://www.tankonyvtalologus.hu/pdf/OH-TOR09TB__teljes.pdf?fbclid=IwAR178Uhx-CZaUjb0ODVSUlnVTwzw-oJO9T45DNC3SektB0t6C6kR19DpL_Y

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértő: MARCZINKÓ ISTVÁN; Tananyagfejlesztő: SZÁRAY MIKLÓS, DR. SZABADOS GYÖRGY (8., 14., 15. téma); Vezető szerkesztő: PAPPNÉ GELLÉNYI JUDIT; Szerkesztő: PÁLINKÁS MIHÁLY; Tudományos szakértő: DR. SZABADOS GYÖRGY.

V. A MAGYAR NÉP EREDETE ÉS AZ ÁRPÁD-KOR

14. Magyar őstörténet és honfoglalás

(117) A szellemi kultúra hagyatékaival a nyelvészet, a néprajz- és a népzene kutatás foglalkozik. A nyelvészet az élő nyelv és a nyelvenlékek elemzése alapján felvázolja a nyelv történeti fejlődését. Kísérletet tesz a nyelvet beszélők anyagi és szellemi fejlődésének rekonstrukciójára is. A nyelvtani szerkezet és a szókincs hasonlósága alapján a tudomány nyelvcsaládokba osztja a népeket. A néprajz- és a népzene kutatás részint a hazai hagyományt, részint a rokon kultúrák munda- és zenekincsét vizsgálja.

A fenti, a párhuzamos tankönyv szövegével szoros rokonságot mutató bekezdés megfogalmazása társánál is pongyolább. A szokásos, az őstörténeti leckét a társ-tudományok bemutatásával indító bekezdés nyelvészeti szempontból meghaladott, szakszerűtlen, például a nyelv fejlődéséről beszél a nyelv változása helyett. Legfeljebb egy felhőt találja ki, hogy anyagi és szellemi kultúra lehet az, amire a szerző gondolhat: *a beszélők anyagi és szellemi fejlődése* egészen mást jelent – ennek rekonstrukciójára aligha vállalkozik a nyelvész. Végül az a megfogalmazás, hogy a nyelvtudomány *a népeket* osztja nyelvcsaládokba, ismét két olyan fogalmat kever össze (nép és nyelv), amelyek szétválasztását igen határozottan propagálja a szerző a következő sorokban – vagyis nem más ez, mint egy valódi öngól. A bekezdés utolsó mondata fájóan semmimondó.

*

(117) A történetudomány azonban csak korlátozott mértékben tudja felhasználni a szellemi kultúra hagyatékát. A nyelv története nem minden esetben egyezik a nép őstörténetével, s különösen nem a sztyepp övezetében, ahol néprajz hiányzott. Mivel a sztyeppén minden nép több népcsoport összeolvadásából jött létre, így egy nép őstörténete nem azonosítható kizárólag az egyik alkotóelem történetével.

AZ ŐSTÖRTÉNET-KUTATÁS TERMÉSZETES ÁLLAPOTA – A VIÁK

A fenniek figyelembevételével természetes, hogy őstörténelünk alapvető kérdéseiben (nyelvrokonság, az őshaza helye és sok más kérdésben) folyamatosan viák jellemzik a tudományt. A viát, amely döntően a finnugor vagy a török származás kérdése körül zajlik, politikai felhangok is színezték és színezik.

■ A viia a magyar nép származásától ma is tart, és e tankönyvnek sem feladata lezárni. Inkább a kérdések nyitottságára kívánjuk felhívni a figyelmet. A magyarság sok más néphez hasonlóan többgyökerű. Kultúránk magában hordozza mind egyik összetevő jellegzetességét. A magyarokra értett népelnevezések (saját és külső elnevezések egyaránt), az eredet hagyomány és a népzene kincs párhuzamai a sztyeppi törökségi népekhez vezetnek. A magyar nyelvet párhuzamai alapján a XIX. század második felében felállított nyelvcsaládja-elmélet a finnugor nyelvcsaládba sorolja.

Azzal egyetérthetünk, hogy nem lehet automatikusan azonosítani egy nép történetét a nyelvénél történetével; és a tudomány fő jellemzője valóban a nézetek és érvek ütköztetése. Ugyanakkor helytálló állítások közé szöve a szövegrész azt lópnja be szinte észrevétlenül a diákok gondolkodásába, hogy a magyar nyelv rokonsága viatott – noha jól tudjuk, hogy a viák nagyobb része nem a nyelvtudományon belül zajlik.

A bekezdés tárgyilagosságot kijelentéssel zárult. A következő szövegrészben, amely a finnugor nyelvrokonságot tárgyalja, jól lehet szemléltetni az elfogultság közvetítését, aminek egyik jellegzetes nyelvi eszköze az elválogatott szóhasználat: a tudást nem magától értetődően foglalja össze és közvetíti, mint másutt, hanem az ismertetett nézetet hangsúlyosan a finnugristákhoz rendeli („*finnugor felfogás*”, „*finnugor elmélet*”, „*az elmélet hívei*”). Az őshazával kapcsolatban a hetvenes évek szakirodalmát veszi alapul, pedig pl. a Finnugor kalauz (1998) is frissebb nézeteket közvetített. Az „elmélet”-ről állítja, hogy téves, a cáfolat azonban ismét hiányzik (ti. milyen életfeltételek nem voltak meg?).

(118) A FINNUGOR FELFOGÁS

A finnugor nyelvű népek őshazáját az Urál hegység és az Ob folyó menti erdős, mocsaras vidékre helyezik az elmélet hívei. Innen indult el a halászs-vadász, elemődöt folytató finnugor népek szétvándorlása (Kr. e. 4. évezred?). A finnugor elmélet a nyugat-szibériai ugorokhoz köti a magyar nyelv legősibb rétegét. Felfogása szerint déli hatásra jelent meg az állattenyésztés. (Erre utalnak ló, nyereg, jék, mósodfű ló, harmadfű ló szavaink.) Az elemőválasztásban szerepet játszott az éghajlat felmelegedése is, amely az erdős tájakat ligetes vidékké, erdős sztyeppé alakította. A nyugat-szibériai sztyeppe nomádjaitól az ugorok déli csoportjai

jokozatosan átvették a nomád állattartás módszereit, ami az ugorok szérváltsághoz vezetett (Kr. e. 1000–500 körül). A déli, nomáddá vált ugorokból ekkor kezdődött meg a magyarság kialakulása, s e felfogás e területet tekinti az őshazának. A finn-ugor felfogás azonosítja a nép és a nyelv történetét. Nem számol azzal, hogy a korabeli emberek életét környezetük földrajzi viszonyai határozták meg. Az elmélet hívei oda helyezték szénajzó őnyelveket/ősnépeket, ahol nem voltak meg a szénajzókhoz szükséges élefeltételek.

Összefoglalás

Az áttekintett történelemkönyvekben a nyelvrokonságot is érintő fejezetek színvona több szempontból lehangoló. Feltehetően azzal a céllal, hogy a hun eredet meggyőződésnek tűnjék, az uráli nyelvrokonság tárgyalásakor a szerző valótlanságok állításától sem riad vissza. A csúsztatás különféle fajtáira találnunk példát. A kimondott vagy burkolt elutasítás sosen cáfolatot jelent: érveket nem sorakoztat fel az uráli nyelvrokonítás ellen. Tipikus eszköze, hogy az uráli nyelvrokonság említését egy ellenétes kötészdóval kapcsolta (tag)mondat követi, amivel azt sugallja, hogy téves elméletről van szó. Azonban nem az az egyedüli probléma, hogy az uráli nyelvrokonsággal szemben a tankönyvek elutasítók, a szövegek tartalmi ellentmondásoktól is hemzsegek (lásd pl. a főszöveg és az illusztrációk között az összehangoltság hiányát). Az áttekintett fejezetek azt a benyomást keltyik, hogy egy sebtyben elvégzett, figyelmelen átdolgozás eredményei. Nyelvi pongyolaságra is bőségesen van példa, pedig egy tankönyvben a pontatlan, használhatatlan megfogalmazásokra nincs mértétség. – Ezeket a fejezetreszket még egy jól képzett történelemtanár is csak nehezen tudja használni. Megtévesztésre, elbizonytalanításra azonban nagyon is alkalmasak...

Eddig is sokszor fordult elő, hogy szakértőként vagy magánbeszélgetések során megkérdézték az uralisták véleményét a nyelvrokonságról – vagy csak egyszerűen közölték, hogy úgy tudják, az már egy meghaladott nézet. A bemutatott tankönyvek alapján arra számíthatunk, hogy ez a jövőben még gyakrabban fordul majd elő...

Oszkó Beatrix – Sipos Mária

*

Szvetlana Gjinyszlamova 60 éves

60 éves Szvetlana Gjinyszlamova, manyi kutató, író és költő, aki napjainkban szinte egyedülként ír rendszeresen anyanyelvén verseket és prózát. 1960. március 17-én született Szoszva faluban (Hanti-Manyi Körzet, Berezo-vói Járás) manyi szülők gyermekeként. Az általános iskola után ápolónőnek tanult, és férjét követve Tatáiföldre költözött, ahol ápolónőként dolgozott. Szülőföldje hiányzott neki, így a 90-es években családjával visszaköltözött a Hanti-Manyi Körzetbe, Hulumszuntba. Itt adminisztrációs munkát végzett, de tudta, hogy mással szeretne foglalkozni, ezért 1997-ben beiratkozott a pétervári Herzen Intézetbe és levelező képzésben manyi nyelvet és kultúrológiát tanult. 2002-ben szerzett diplomát, és a tanulás mellett 2000-ben már Rombangyejva, manyi nyelvész meghívására a hanti-manszjszki Obi-Ugor Kutatóintézetben kezdett el dolgozni. A kutatómunka munka mellett dolgozott a Jugria rádiónál és több tanévben is óraadó volt a Jugria Egyetemen. A diplomaszerezést követően aspirantúrára folytatva tanulmányait, majd 2006-ban megvédte kandidátusi értekezését Szeszalov munkásságáról. Jelenleg a Hanti-Manszjszki Obi-Ugor Alkalmazott Kutatóintézet obi-ugor irodalommal foglalkozó intézetében vezető kutató (<https://oupiir.ru/>).

Saját döntése volt, hogy 37 évesen manyi nyelvet és kultúrát kezdjen el tanulni, majd újra anyanyelvén kezdjen írni, beszélni, a manyi kultúra megőrzéséért munkálkodni. Szerkesztője egy manyi nyelvű gyerekfolyóiratnak (*Wisam Vízsepp*), és több manyi kötetnek. Szintén Vízsepp (*Wisam* 2004 <http://ugralit.oklib.ru/books/1938>) című verseskötetét édesanyja emlékére írta, a versek műfordítását Nagy Katalin készítette, a nyelvszfordítás a SZTE Finnugor Tanszéken készült. (A manyi és magyar nyelvű kötet olvasható a MEK felületén: <https://mek.oszk.hu/20900/20984/>, valamint a versek meghallgathatóak a költő előadásában a Juhász Gyula Kiadó online felületén: http://www.kiadokjuyt.u-szeged.hu/urdate/vizsepp_tjelles.mp3.) A nekünk rendelt út c. (*Lávin lopxam* 2007 <http://ugralit.oklib.ru/books/1936>) portréköte manyi emberekké váló beszélgetések gyűjteménye. 2011-ben jelent meg a manyi erikus énekekéről írt monográfiája, mely a medveimerepen előadott énekek tudományos elemzése (*Семантика традиционной культуры в этических песнях народа минси* <http://ugralit.oklib.ru/books/1935>). A mai napig fíradhatatlanul kutat, publikál, szövegkiadásokat gondoz, teremtinkákat végez. Közel 100 publikáció, két monográfa, hat gyűjteményes kötet szerzője, szerkesztője. Folyamatosan ír manyiul verseket, novellákat, ezeket gyakran maga illusztrálja, képeiből két alkalommal kiállítás is készítették. Verseinek, írásainak fordításai magyar, észt, mari, udmut és orosz nyelven jelennek meg.

Többször járt Magyarországon, hosszabb időt töltött a szegedi finnugor tanszéken. Mindig vele jött férje, és unokái közül is egy-kettő, így nemcsak őt, hanem részben családját is megismerhettem. Rendkívüli munkabírási, energikus, nyitott nő, akivel nagyon jó együtt dolgozni, és a munkán kívül is együtt lenni. Többször jártam nála Hanti-Manszjszkban, voltam otthonában, családjánál vendégségben, és mindig megállapíthattam, hogy pillanatok alatt otthon érzi magát nála bárki. Több szibériai utazásunk, terepmunkánk aktív segítője volt. Beszélgetéseink során tudtam meg, hogy anyanyelvét csak a 30-as éveiben kezdte el használni, lényegében „újratanulta” gyermekkorra és szülei elfeledett nyelvét. Belülről fakadt benne ez az igény, elhívás, és azóta is fáradhatatlanul teszi munkáját, melynek célja a manyisi kultúra megőrzése, továbbvitele.

Juwan Secsalov, a legismertebb manyisi alkotó így írt róla: "Verseket olvasok. Igaziakat. Igazi verseket manyisi nyelven. Ötven éve vártam erre a csodára."

Isten éltesen, Szvetlana, Torem jót, Oter jót!

Sipőcz Katalin

*

Szölkup siratódal

egy huszonegyedik századi szibériai protest song

A Musique du monde (Music from the World) 2005-ben tette közzé a *Sibérie 7: voix du finistère arctique* sorozatban azt a szölkup dalt, amelyet Тамара Иннокентьевна Лохова egy feltehetően Turuchanszk környékén élő szölkup népdalénekes adott elő.

Aztól, hogyan került a bitokukba ez a szölkup népdal, nincsen semmilyen elérhető adat.

*

Maga a szölkup dal mondanivalóját tekintve egyfajta „siratódal”: az erősen iparosított észak-szibériai Norilszk város környékén gyakori egyik vegyi közműzet-személyezés miatt kipusztult halak siratóéneke, de benne van a tundrai-tajgai embetek a magánterületekké nyilvánított egykori szabad közös földiek és erdők elvesztése miatti keserűsége is.

A szamojéd folklórban ismert egy másik ilyen siratódal: a *Kamassz sirán*, amelynek első verzióját még Kai Donner gyűjtötte 1914. évi szibériai gyűjtőútja

során a már akkor kihalófélben lévő kamassz nép egyik utolsó adatközlőjétől. Donnernek ez a szövege – más kamassz szövegekkel, terjedelmes szójegyzékével, nyelviani vázlatával együtt – csak jóval 1936-ban bekövetkezett korai halála után, 1944-ben jelent meg Aulis J. Joki gondozásában *Kai Donner's kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik* címmel.

Kai Donner azonban szibériai gyűjtőútját tovább nem folytathatta nemcsak kiújuló betegsége, hanem egyéb okok miatt sem: az első világháború kitörése, a szovjeturalom létrejötte, a vörösök és a fehérek közötti polgárháború zavaros évei, az orosz biródalomból kivált, független Finnország szembenállása a szovjeturalommal, a Szovjetunió egyes körzeteinek szigorúan zárt területekké nyilvánítása mind-mind elháríthatatlan akadályokká váltak számára is.

A kamasszul tudó, kamasszul beszélő népesség Castrén gyűjtőútjának idején (1847 novemberében) még miniegy ötven családot tett ki, Donner 1914-ben már csak egyetlen faluban talált tizenöt olyan családot, akik – a gyakori kamassz-talár, kamassz-orosz vegyesházasságok ellenére – többé-kevésbé még kamassznak számítottak, és beszéltek a nyelvet.

A kamasszok sorsáról való újabb híradások híján a nyelv tudomány hiteles tényként kezelte a kamassz nyelv teljes kihalását mindaddig, amíg egy véletlen találkozás folytán ki nem derült, hogy a kamassz nyelvnek még él egy utolsó képviselője, *Klavgyija Plotnyikova*.

A szverdlowszki egyetem kutatócsoportja Alekszander Matvejev vezetésével első szibériai helynévkutató expedíciójuk során akadt rá a kamassz nyelv „utolsó mohikánjára”, a Krasznojarszkiól délkeletre fekvő Abalakovó faluban élő, 1895-ben született idős asszonyra. Plotnyikova már évtizedek óta nem beszélhetett senkivel az anyanyelvén, azonban kiűnő emlékezőtehetsége annak számos elemét megőrizte. Így még jól emlékezett az 1914-es Donner-„látogatásra” is, amikor ő még csak tizenkilenc éves volt: „*Egy finn ember jön. Őn odamentem, ők, bizony, beszélgettek. De ők, bizony, engem elzavartak onnan.*” A sors iróniája, hogy az akkor az időséktől való nyelvi gyűjtést „zavaró”, ezért onnan eltávolított „nyelvi-leg tapasztalatlan” fiatal lány lett az utolsó kamassz öregasszony, aki bár közel ötven évig nem beszélt már egykori anyanyelvét, bámulatos emlékezőtehetséggel tudta az élet különböző területeihez kapcsolódó emlékeit ezen a nyelven felidézni.

A vele kapcsolatos nyelvi adatmentésre Matvejev Ago Künnapot, a tartui egyetem kiváló szamojédistáját kérte fel, aki 1964-től egészen Klavgyija Plotnyikova 1989. október 20-án, 94 éves korában egy krasznojarszki idősök otthonában bekövetkezett haláláig számos nyelvi anyagot gyűjtött tőle.

Ezek között volt a Donner által gyűjtött *Kamassz sirán* Plotnyikova által való átdolgozása is, amelynek az ad különös jelentőséget, hogy ezt az eltűnt nemzetiséget sirató dalt itt egy nép és nyelv valóban legutolsó képviselője mondhatta el:

Ahol mi sokan
volnánk rokonok,
én (arta) mentem.
Nagy hegyek között,
fehér hegyek között,
ahol halakat fogtunk,
és vadra vadászunk.
Azóta hegyeim
mind megfekedtek,
messze maradtak.
Nincs már erőm,
mindenki meghalt.
Ot, ahol egykor
házaink álltak,
minden leomlott,
mindenki halott,
csak nyírhéjdarabok
szállnak a szélben.
Mostan itt én már
semmi se látok,
semmi se hallok,
semmi se hallok,

minden erőm is
elveszett immár.
Mostan itt én
egyedül élek,
nincsen már senkim,
meghaltak immár
mind az enyém.
Most minden utaim
messze maradtak,
a zöldülő fü
benőtte mindet.

Nagyon szép voltam
egykoron én még,
hová tűnt el már
az a régi szépség,
messzire tűnt el
a nagy hegyekbe,
nyomát se lelni,
már soha többé
vissza nem érhet.

*

A szölkupok a déli-szamojéd nyelvág egyetlen még élő nyelvének beszélői: az északi szölkupok a Taz és a Jentyiszej folyók közötti ligetes tundrán, a nyenyecsek, enyecsek szomszédságában élnek, és halászattal, vadászattal, valamint a nyenyecsektől eltanult réntenyészéssel foglalkoznak, a déli szölkupok jóval délebbre a tomszki körzetben a középső Ob és mellékfolyói, a Tym, Vaszjungan, Parabel, Ket és Csajja folyók mellettén folytatták a hagyományos folyók menti és tájgái „nyáron halász, télen vadász” életmódot. Az északi szölkupoknak a тази nyelvjárási alapján Nyikolaj Georgovics Prokofjev alkotott egyfajta sztenderd iskolai-irodalmi nyelvet, a jóval nyelvjárásiásabban déli szölkupoknak azonban semmilyen közös irodalmi nyelvük nincs.

Az itt közölt szölkup ének szövege a taziól kissé eltérő turuchani nyelvjárási sajátosságait mutatja. A тази *šölqur* 'szölkup', voltaképpen *šöl'* *qur* = 'erdei ember', a turuchániban *šölqum* stb.

A szamojéd énekekre jellemző a „prózaí mondanivalónak” az adott dallam ritmusához való igazítása, ennek a ritmuskényszernek az eszközei lehetnek: (1) magánhangzók betoldása a hiányzó szótagok pótlására, (2) a szóvégek ritmikus kiegészítése a felcsoportosított szótagok pótlására, (3) a ritmus tartása érdekében egyes szóta-

gok elhagyása (4) a hiányzó két szótagot a jelentés nélküli „refénszó” a *najjo* tölti ki, (5) a ritmus tartása miatt a *qéjyt qéjrojn* 'a halak kipusztultak' többes szám harmadik személyű -jn igei személyrag csonkul, és a rövidebb alak *qéjyt qéjro*, *qéjyt qéjro* szövmóddal igazodik a dallamhoz.

A szöveg és dallam viszonyával a szamojéd énekekben először Hajdú Péter foglalkozott részletesebben (Néprajz és Nyelvtudomány III–IV, Szeged 1960: 19–29). Ő nyenyec példákon mutatta be, hogy ugyanaz a „prózaí” szöveg hogyan módosul a különböző dallamokhoz igazodva.

A dal szövege szölkup nyelven (cirill betűkkel, latin átirással és magyar átköltéssel):

šöl'və kŭmь, innä kəjčäš!	šöl'və qŭmь, innä kəjčäš!	szölkup ember, ébredj, ébredj!
təttəl kŭččä tŭylōjn?	təttəl kŭččä tŭylōjn?	a földedet hova vittek?
najja najjə, najja najjə,	najja najjo, najja najjo,	najja najjo, najja najjo,
təttəl kŭččä tŭylōjn?	təttəl kŭččä tŭylōjn?	a földedet hova vittek?
šöl'və kŭmь, innä kəjčäš!	šöl'və qŭmь, innä kəjčäš!	szölkup ember, ébredj, ébredj!
toččəl innä töqäläjn,	toččəl innä töqäläjn,	a földetpad földcsaljad,
ňarjət manmь pety, najjə,	ňarjət manmь pety, najjo,	tundra útján keresd, najjo,
təttəl kŭččä qossylōjn?	təttəl kŭččä qossylōjn?	a földedet hova adták?
najja najjə, najja najjə,	najja najjo, najja najjo,	najja najjo, najja najjo,
təttəl kŭččä qossylōjn?	təttəl kŭččä qossylōjn?	a földedet hova adták?
šöl'və kŭmь, innä kəjčäš!	šöl'və qŭmь, innä kəjčäš!	szölkup ember, ébredj, ébredj!
šŭrjət, mačot čurymōjn:	šŭrjət, mačot čurymōjn:	vadak, erdők mind-mind sírnak:
tōyltŭmь kamьmōjn,	tōyltŭmь kamьmōjn,	mégis szennyük szélonöztek,
kəlyt kəjtōt, kəlyt kəjtōt,	qəjyt qəjro, qəjyt qəjro,	a halak mind kipusztultak,
najja najjə, najja najjə,	najja najjo, najja najjo,	najja najjo, najja najjo,
kəlyt kəjtōt, kəlyt kəjtōt,	qəjyt qəjro, qəjyt qəjro,	a halak mind kipusztultak.

1. шó - лэо кы - ма, ин - нэ кай - чини тат-таи куч-чэ ти-таи-тё-таи?

наи - я наи - ё, тат-таи куч-чэ ти-таи-тё-таи?

2. шó - лэо кы - ма, ин - нэ кай-чани тон-чани ин - нэ тó-кэн-тэ-таи,

мэ-рут мэл-таи ин-тэ, наи - ё, тат-таи куч-чэ нос-чани-тё-таи?

наи - я наи - ё, тат-таи куч-чэ нос-чани-тё-таи?

3. ин - лэо кы - ма, ин - нэ кай-чани ёй - пыт, нэ-рот чы-пан-мó-таи:

тó-таи-ти-пан кам-пан-мó-таи, кэ-лэи кат-нóт, кэ-лэи кат-нóт,

наи - я наи - ё, наи - я наи - ё, кэ-лэи кат-нóт, кэ-лэи кат-нóт.

A szőlőkup sirám dallama
(lejegyezte: Szilvási Katalin zongoraművész, zenetanár)

Januik Tamás

Biblifordítások a kis balti finn nyelveken

1. A kis balti finn népek írásbeliségének történetéről

Hagyományosan hét balti finn nyelvet tartunk számon, melyeket két csoportra szokás osztani: északiakra és délre. Az északi csoportba a finn, a karjalai (karél), a vepsze és az iszór (inkert)² tartozik, a délbe pedig az észl, a vót és a liv. A mai finn és az észl beszélőinek száma milliós nagyságrendű, a fennmaradó öt kis balti finn nyelvét viszont együtt sem teszi ki a százazret.

A balti finn *irodalmi* nyelvek száma azonban nem azonos héttel, a következő okokból: 1) A vónak nem alakult ki irodalmi nyelve. 2) A karjalai nyelvnek három nyelvjárása van, és mindhárom rendelkezik önálló irodalmi normával: az ún. tulajdonképpeni karjalai, amely az északi (másképp: fehér-tengeri, finnül: viena) és a déli karjalai nyelvjárára alapul; az olonyeci (finnül: annusi, saját elnevezéssel: livvi) és a lüdi; az utóbbi két változatot karjalai-vepsze érintkezés termékének szokás tekinteni. Létezik továbbá egy negyedik karjalai frott nyelv is: a tveri karjalai irodalmi nyelv, amely a tulajdonképpeni karjalai területtől Tver (1931–1990 között Kalinyin) környékére érkezett XVII. századi menekültek és leszármazottaik nyelvjárásán alapul. 3) A legutóbbi időben új balti finn irodalmi nyelvek is születtek, amelyeket szintén „kis balti finn nyelveknek” tekinthetünk. Ezek a következők: az északfinn (pontosabban hátsó-pohjola) nyelvjárásokon alapuló ún. meänkieli (‘a mi nyelvünk’) Svédországban és a kvén Norvégiában, valamint a délszli nyelvjárásokon alapuló mulgi, vónui és szetu Észtországban. Ez utóbbiak közül a mi szempontunkból csak a szetunak lesz jelentősége, így a másik kettővel itt nem foglalkozom.

Az említett népek vallási megosztásának magyarázata közudottan az, hogy a kereszténység keleti és nyugati irányból terjedt el a balti finn törzsek körében a XI–XIV. század folyamán. Míg a karjalait, vepszéket, vótoikat, iszórokat és szetukat Novgorod és a götörökeleti egyház vona fokozatosan a hatalma alá, addig a nyugatabbra élő törzsek közül a finnszágiaikat a svédék, az észl-észleket a dánok, a délszleket és a liveket pedig a németek igazták le Róma nevében. Az egyik vagy másik vallási-politikai térfelhez való tartozás nagy mértékben befolyásolta e népek későbbi lehelőségait arra, hogy saját irodalmi műveltséget hozzanak létre és tartsanak fenn, és az e téren fennálló különbsé-

² Az iszort a déli csoport nyelveivel együtt a Baltnumban beszélük ugyan, de mert a karjalai származéka, az északi csoporthoz sorolándó.

geken az sem változtatott, hogy a XVIII. sz. végére, XIX. sz. elejére az orosz birodalom – Észak-Skandinávia finn lakta részeit leszámítva – a nyugati balti finn területeket is bekebelezte.

Írásbeliség először természetesen a két nagy balti finn népnél alakult ki a reformáció és a könyvnyomtatás korában, mindazonáltal a legégetőbb balti finn nyelvemlék, egy cirillbetűs ráolvasás a novgorodi nyírkéreglevelek egyikén, a XIII. században keletkezett karjalai nyelven. Tényleges írásbeliségről azonban a karjalai és a többi kis balti finn nyelv esetében csak a XIX. század végétől, XX. század első harmadától beszélhetünk. Mivel az oroszországi ortodox egyház nyelve az egyházi szláv volt (és többnyire máig az), még azon kis balti finn népek nyelvéen sem maradt fenn korábbiól vallásos szövegemlék, amelyek a középkorban szenteket adtak a pravoszláv egyháznak: a vepszék Csodatevő Szviri Alekszandert (1448–1533), a lüdek pedig Vuazdävi Mikifort (oroszul Nyikifor Vaszcojorszkij, †1557).

Ugyanígyen fáziskülönbség mutatkozik a nagy és a kis balti finn népek nemzetté válásában is: míg a finneknel és észteknél már a XIX. század elejé-középe táján megindult a nemzetalpítási folyamata, addig a karjalaiak, vepszék, izsórok és lívek nemzeti öntudata csak az 1920-as, 30-as években kezdett ébredni, a vótoknál pedig eleve nem bontakozott ki nemzeti mozgalom. (Az ébredés amúgy a lívek asszimilációját sem tudta megállítani. A lív és a vót beszélők száma ekkoriban már ezer alá süllyedt, míg az izsór és vepsze beszélőké még tíz-, a karjalaiaké pedig százszázszoros nagyságrendű volt.)

A cái birodalom felbomlása után a finnek és észtek önálló államot alkottak, a kis balti finn népek viszont a Szovjetunió részei lettek – a líveket kivéve, akik a szintén frissen önállósodott balti állam, Lettország polgárai lettek.

A szovjetbirodalom első két évtizedének egyik legfőbb politikai vívmánya kétségtelenül a több mint ötven ún. fiatal írásbeliségű nyelv írásrendszereinek a megteremtése volt. A folyamat a *korenizáció* (коренизация), azaz meghonosítás (szó szerint: „meggyökeresítés”) nevet kapta: ezen a nemzeti nyelvű értelmisség kinevelését, az írástudatlanság felszámolását, az anyanyelvnek az élet minden területén való bevezetését értették. A 30-as években latinbetűs nemzeti ábécéket alkottak, nemcsak az írással nem rendelkező, hanem még az arab, kínai stb. írásrendszert nyelvek számára is (*latinizáció*).

Ez így történt a kis balti finn nyelvek többségével is. D. V. Bubrih (1890–1949) finnugor nyelvész vezetésével bizottság dolgozta ki a helyesírási normákat, és segítette az első tankönyvtörk munkáját. Így váltotta föl az 1917 előtti cirillbetűs hagyományt az új, latinbetűs karjalai irodalmi nyelv a Tveri Karjalában³, és

így született meg a vepsze irodalmi nyelv a Leningrádi és Vologdai területen élő vepszéknel, ill. az izsór irodalmi nyelv Ingriában (Inggermanland, finnül: Inkeri). Mindeme területeken megindult a nemzeti nyelvű alapfokú iskolai oktatás és a tanárképzés is, és néhány év alatt több mint 100 tveri, több mint 30 vepsze és 25 izsór nyelvű könyv (zömmel tankönyv) jelent meg.

A „korenizáció” eme vívmányaiból azonban nemcsak a vótok maradtak ki, hanem a Karjalai Köztársaságban élő karjalaiak és vepszék is. Szovjet-Karjalában új, sajátos helyzet állt elő: a helyi vezetés emigráns finn kommunistákból állt, akik – arra a Finnországban széles körben vallott nézetre hivatkozva, hogy a karjalai és a finn voltaképp egy nyelv – elérték, hogy a karjalai helyeti a finn legyen a köztársaság hivatalos nyelve az orosz mellett. Az északkarjalai nyelvjárás valóban nehezen választható el a keletfinntól, ám a többi karjalai nyelvjárásra, valamint a Karjalai Köztársaságban beszélt északvepszére ez már nem áll. Így „karelizálás” és „vepszésítés” helyett a köztársaságban élő karjalaiaknak és vepszéknek finntul kellett tanulniuk és olvasniuk, ha akarták, ha nem.

A Szovjetunióban a nyelvtervezés és nemzetté válás eme rövid, de mai napig jó emléktű periódusának a száláni terror évei vetettek véget. 1937–39 között a „burzsoá nacionalizmus” elleni harc jegyében, egyszersmind a szovjet kultúra elsajátításának „megkönnyítése” érdekében az új irodalmi nyelveket és az anyanyelvi oktatást betiltották, az anyanyelvi tanárképzést beszüntették, a tankönyveket elégettek, a nemzeti értelmisség képviselőit meghurcolták, és az esetek nagy részében meg is gyilkolták, a nemzeti kultúrát pedig kiiktatták a tananyagból. Ahol fennmaradhatott a nemzeti nyelvű írásbeliség, ott beköszönött az *cirillizáció*, azaz a cirillbetűs írásra való át- vagy visszatérés kora.

Az újdonsült izsór, vepsze és tveri karjalai írásbeliség nem érte meg ezt a fázist: az előbbi 1937-ben végleg megszűnt létezni, az utóbbiak fejlődése pedig 1938-ban, ill. 1939-ben fél évszázadra leállt. Väinö Junnst, az első izsór nyelvtan íróját (1905–1937) kivégezték, és ugyanez lett a sorsa száz vepsze értelmisséginek, amiként likvidálták a tveri karjalai értelmisség vezetőit is.

A Karjalai Köztársaság nyelvi helyzetének alakulása átláthatatlanul ismét csak paradox fordulatot vett, és pedig a finn–szovjet viszony kiéleződésének következtében: a finn mint „ellenforradalmi burzsoá nacionalista nyelv” egyszerűen le-, a karjalai pedig felértékelődött. D. V. Bubrih egy cirillbetűs összkarjalai irodalmi nyelvi norma megteremtésével bízták meg, amit viharos gyorsasággal be is vezettek az oktatásban. A karjalait 1937-ben hivatalos nyelvvé nyilvánították, a finnt pedig 1938-ban „a nagyfinn burzsoáziára mérendő csapásként” betiltották. Több ezer helyi finnt letartóztatnak, többségüket kivégezték. A Bubrih-féle karjalai irodalmi nyelv mindössze három évet élt meg, nemcsak azért, mert a karjalai nép akkor még nem állt készen az anyanyelvén való írás-olvasás elsajátítására, és mert a pedagógusoknak nehézséget okozott a tanítása, hanem elsősorban azért, mert 1940-től Sztálin Finnország megszállására (a politikai

³ Ahol a beszélők száma akkoriban meghaladta a 140 000-et; ez majdnem másfélszerese volt a Karjalai Köztársaságban élő beszélők számának.

propaganda nyelven Karjala és Finnország „újraegyesítésére”) törekedett, és ehhez a terepet mintegy előkészítendő, a finn nyelvet visszahelyezette jogába. A tisztavirág életű összkarjalai irodalmi nyelven 222 könyv születt. A karjalai nyelv státusa a II. világháború utáni évtizedekben sem javult (az iskolában nem oktatták, hivatalos rangját nem kapta vissza), a karjalai nyelvű szépirodalomnak ugyanakkor az 1980-as évekre sikerült a Szovjetunió egyik legfejlettebb nemzeti irodalmává válnia, felzárkózva a finn nyelvű mellé.⁴

Lív nyelven az I. világháborút követő két évtizedben kb. 20 könyv és egy folyóirat jelent meg finn, észt és lett lívbarátok – tudósok, néprókonsgái aktivisták, missziós társaságok – önzetlen segítségével, míg nem a balti államok II. világháború utáni szovjet annexiója véget vetett ennek a fejlődésnek.

Az új nemzeti ébredést és a nyelvújítást a Szovjetunióban a kis balti finn nyelvek számára is az 1980-as évek végi glasznoszty és a peresztrojka tette lehetővé. A latinizációs korszak hagyományai miatt is, de főleg a balti finn nyelvek grafikai megjelenésének egységesítése kedvéért a karjalaiak és a vepszák visszatértek a latinbetűs írásmódhoz, noha sokan idegenkedtek tőle, különösen az idősebb nemzedékben. A karjalai nyelvnek, mint említettük, nyelvjárási tagoltságának megfelelően négy irodalmi változata alakult ki. Közülük a lúd a karjalai nyelvként, így revitalizációja nem részcsill állami támogatásban. Jól jellemzik ezen irodalmi nyelvek különbségeit az alábbi ábécé-ehnevezések:

északkarjalai: *aapini*
tveri: *bukvari*
olonyeci: *aberi*
lúd: *ABC-kirid*

A vepsze nyelvtervezők viszont úgy döntöttek, nem hagyják az irodalmi nyelvet szétaprózódni, mert úgy találták, ehhez túl kis lélekszámú a vepsze nép, és a nyelvjárási különbségek sem túl nagyok. Az új vepsze írásbeliség első művelői költők voltak: jellemző, hogy míg 1985-ös monográfiájában Domokos Péter még nem tudott beszámolni vepsze szépirodalom létezéséről, addig az 1994-es Világirodalmi Lexikon-kötetben már szócikket írt róla.

Napjainkban a vót, ízsór és lív nyelv újataniulására és -tanítására is történnék kísérletek, ami óhatatlanul a helyesírási és grammatikai normák (újra)szabályozásával jár. Ezen új szenderek életben maradására azonban kicsi az esély. A vót

nyelvnek mára mind írott, mind beszélt formájában szinte csak szimbolikus-kulturális funkciói maradtak, az inkéri írott variánsára nem mutatkozik komoly igény, a mai lív irodalmi nyelv pedig a latinhoz hasonlítható, hiszen nem társul mellé élő köznyelvi használat, így az újataniulók is inkább írní-olvasni tudnak rajta, mint beszélni.

A 80-as években indult meg a már említett északfinn és délészti nyelvjáráások emancipációja is. A svédországi meänkieli 2000-ben, a norvégiai kvén 2005-ben emelkedett (regionálisan) hivatalos rangra, de míg a meänkieli írásbeliség mára számottevőnek és normáit tekintve megszilárdulniak mondható, addig a kvén a fejlődésnek még az elején tart.

Az észtorsszági szetu nincs önálló nyelvként elismerve (ahogy a másik két délészti irodalmi nyelv sem), de viszonylag széles körben használják (ahogyan amazokat is), bár megállapodott szetu szendertől egyelőre nem lehet beszélni.

Megemlítenéd még, hogy a karjalai különbözó nyelvjárássait összesen kb. ötezren beszélik Finnországban is, ahol 2009 óta kisebbségi nyelvként van elismerve, ám önálló finnországi irodalmi nyelví változata (egyelőre?) nem alakult ki.

2. Oroszország uráli nyelvei és a bibliáfordítások: általános kép

Oroszország uráli nyelveinek nagy részén a XIX. században készülttek el az első evangéliumfordítások, mindenekelőtt a következő szervezetek jóvoltából:

Brit és Külföldi Bibliái Társaság (British and Foreign Bible Society, 1804–): ez a filantróp szervezet azt tűzte ki célul, hogy anyanyelven és olcsón juttassa el a Szentírást a világ minden tájára. Saját kiadványai terjesztésére Oroszországra is kiterjedő ügynökhálózatot működtetett, a helybeni kiadást pedig anyagiilag támogatta. Pártfogói közt tudhatta Louis Lucien Bonapartét, Napóleon nyelvhasználással foglalkozó unokaöccsét is. A társaság kiadásában karjalaiul, lívül és a három permi nyelven jelent meg evangéliumfordítás.

Oroszországi Bibliái Társaság (Российское Библейское Общество, 1813–1826): a brit társaság mintájára és támogatásával jött létre A. Ny. Golicin herceg (1817–24 között vallás- és kultuszminiszter) vezetésével, az I. Sándor cárr-féle liberális reformidőszak szellemében, azzal a céllal, hogy a Szentírás szövegét oroszra és a birodalom többi nyelvére lefordítsák. 1813–23 között négy uráli nyelvű evangéliumszöveget, ill. Újszövetség-fordítást adott ki, és további hat uráli nyelven készített elő fordításokat, melyeket azonban már nem tudott megjeleníteni. I. Miklós parancsára ui. felszalták, szellemi és anyagi tulajdona a pravoszáv egyháza szállt.

Pravoszáv Hitértő Társaság (Православное Миссионерское Общество, 1865–1917): Célja az orosz birodalom rogyányainak, félig rogyány, félig keresztény „kéthitűnek” (a karjalaiak ebbe a kategóriába tartoztak) és muzulmánjainak a pravoszáv hitre való térítése volt, amit a Volga-vidék hitértőjeként elhíresült

⁴ A finn nyelv hivatalos státusa 1978-ban megszűnt ugyan, és azóta az orosz a Karjalai Köztársaság egyetlen hivatalos nyelve, de a finnül való alkotást sem a finn, sem a karjalai anyanyelvű írók nem adták fel, ezzel is ellenállva a folyamatos russifikációnak (Misin 1995: 96).

Ny. I. Ilimszkij (1822–1892) nevével fémjelzett orosz oktatáspolitikai a ruszifikáció előfeltételének tartott. Az uráli nyelvek szempontjából kazanyi és 1893-ban létrejött arhangelszki egyházmegyei részlege volt a legfontosabb. Bentlakásos iskolákat működtetett, és a Szentírás lefordítására anyanyelvi papokból álló bizottságokat hozott létre. Hat finnugor nyelven készítette el az Újszövetséget részben vagy egészen, de kiadott pl. szamojéd ábécét is.

Helsinki Bibliafordító Intézet (Raamatunkäänösinstituti, 1983–): A Stockholm 1973-ban alapított Institutet för Bibelöversättning nevű nonprofit szervezet a volt Szovjetunió nem-szláv nyelvein kívánja kiadni és bárki számára könnyen hozzáférhetővé tenni a Szentírást, elsősorban humanitárius, nyelvművelő nyelvtanítási vagy nyelvdokumentálási céllal. Az intézet helsinki részlege a finnugor nyelvekre szakosodott, a posztsovjeti térség többi nem-szláv nyelvével, köztük a szamojéd nyelvekkel a moszkvai fiilálé (1992–), ill. az abból önállóan működő szervezet (Институт перевода Библии, Bibliafordító Intézet, 1995–) foglalkozik.

A helsinki intézet tevékenysége a 90-es évek elején gyerekkiadványokkal indult: Jézus életét tizenhárom, a gyermekbibliát kilenc finnugor nyelven vagy dialektusban adta ki, és eközben megszervezte az Újszövetség-fordítási projekteket. Alapelve, hogy a fordítás szöveghű, de ugyanakkor a mai olvasó számára is érthető és természetesen legyen, azaz nem formális, hanem funkcionális ekvivalenciára törekszik. A fordítók anyanyelvi beszélők, többnyire képzett szakemberek, a szövegeket elsősorban oroszból és egyházi szlávból fordítják. Munkájukat az intézet többféle továbbképzés és folyamatos filológiai, stilsztikai, teológiai konzultáció biztosításával segíti. A szövegek véglegesítésük előtt számos szakértői és anyanyelvi beszélői szűrőn mennek keresztül, érthetőségi és nyelvhelyességi szempontból a célközönség bevonásával, próbakiadásokkal tesztelik őket, a hibákat visszamenőlegesen javítják.

Az intézet leíró, hallgatható és böngészhető változatban is közzéteszi kiadványait. A hangos verzió különösen azoknak fontos, akik még vagy már nem tudnak az anyanyelvükön olvasni. Az elektronikus változat az orosz fordítással együtt is olvasható. A párhuzamos olvasásnak fontos szerepe lehet a nyelvi tudatosság, az anyanyelvi szabályfelismerő készség kialakításában, és segíthet a nehezebben érthető részek értelmezésében. Az intézet, ill. helsinki részlege a honlapjukon található adatok szerint eddig tizenhárom finnugor nyelven adta közre a Biblia különböző részeit.

A kis balti finn nyelvek bibliafordításaiban ezeken kívül más szervezetek is részt vettek, róluk alább (1. a 3.1, 3.4 és 3.5 pontban). A teljes Biblia egyelőre egyik kis balti finn nyelven sem jelent meg.

3. Bibliafordítások az egyes kis balti finn nyelveken 3.1 Karjalai

Az első karjalai nyelvű bibliafordítás 1820-ban, tveri nyelven jelent meg az Oroszországi Bibliai Társaság kiadásában Ретеватов, Террант мийн. Шкодо-руотынант святой идоангелит Матевьиста, Карьялант кителльа címmel. (Latin betűkkel átírva: *Неттан мийн Шкодо-руотынант Святой Идоангелит Матевьиста Карьялан кителльа* 'A mi Urunk, Megváltónk Szent Evangéliuma Mátétól Karjalai nyelven'.)⁵

A fordítás történetét G. N. Makarov tisztázza. Az első változatot Matvej Andrejevics Zolotyinszkij, a tveri kormányzóság novotorszszki járásának papneveldéi tanára készítette, főként a latin fordítás alapján. Ezt a papneveldé volt tanára, Grigorij („Riigo”) Jefimovics Vvegyenszkij (1782–1865) kozlovói (visnyovolocki járás) lelkész átdolgozta, az egyházi szláv és a frissen készült orosz nyelvű változatra támaszkodva.⁶ (Mindkét fordító a tveri papi seminárium nevelője volt; Zolotyinszkij hébert és franciát, Vvegyenszkij németet tanult.) Számos terminológiai kérdésben nem értettek egyet, de nézeteltéréseik ellenére Márk evangéliumának fordításában is együttműködtek, ezt azonban a rövid életű Oroszországi Bibliai Társaság már nem tudta megjelentetni. Makarov 1963-as tanulmányát megelőzően a szakirodalom a fordítói dicsőséget egyedül Vvegyenszkijnek tulajdonította.

Máté evangéliumát a társaság olonyeci nyelvre is lefordította volna, de az elkészült első két fejezetet ért kritika miatt ez a terv sem vált valóra.

Az 1820-as fordítás nagy figyelmet keltett a XIX. századi finn nyelvész-körökben. A. J. Sjögren – elsősorban cirillbetűs írásmódja miatt – megkritizálta. C. A. Gottlund és August Ahlqvist viszont a finn fordításnál is jobbnak ítélte. Ahlqvist egyenesen Mikael Agricola úttörő teljesítményéhez foghatónak nevezte az általa egyszerű, alkalmasint csak oroszul és karjalaiul tudó falusi papnak vélt fordító – nem kettő, hanem egy – munkáját, mondván: nyelvi színvonalát tekintve még azt is felülmúlja. A fordítást 1864-ben F. J. Wiedemann latinbetűs átiratában újra megjelentette a Brit és Kulhoni Bibliai Társaság. 1865-ben pedig August Ahlqvist átdolgozásában a Finn Irodalmi Társaság.

Ehhez az úttörő, magas színvonalú, jó nyelvezetű evangéliumfordítási vállalkozáshoz hangjelölés tekintetében egyik későbbi cirillbetűs utóda (1. alább) sem ért fel.

⁵ Ez a fordítás nem volt előzmények nélküli, 1804-ben ui. egy imákat és rövid katekizmust tartalmazó kötetecske már megjelent olonyeci, egy másik pedig tveri nyelven; mindkét esetben közölték a szövegeket egyházi szláv eredetűjeit is. – Megjegyzendő, hogy Pulkkin szerint a tveri fordítás elkészítésének politikai motivációja is volt: a hatalmat nyugalantólta az óhítt karjalaiak konkurrenciája, ti. a hivatalos papsággal ellentétben ők az anyanyelvén is meg tudták szólítani a népet.

⁶ A munkába bevonta két papírását és a fatubelieket is.

A sort Je. I. Tyihonov olonyeci–orosz kényelvű imádságskönyve (1870). A. Loginovszkij olonyeci–orosz kényelvű hitana (1882), valamint a talán éppen ezeket forrásul használó Anasztaszija Tolmacevszkaja bezeckei járásbeli tanármó hittani tudnivalókat, imádságokat és tízparancsolatot is tartalmazó tveri–orosz kényelvű ábécéskönyve (1887) folyata. Míg Loginovszkij hitana világosan megkülönbözteti a *ja és ja*, *ju és ju* stb. hangkapcsolatokat, és ezáltal kiemelkedik a cirillbetűs fordítások közül, addig a tveri tanármó tankönyve sokkal rosszabb megoldásokat alkalmaz, mint 1820-as előzménye, melyről a szerzőnek szemléletmási nem volt tudomása.

A teljes négy evangélium a Pravoszláv Hittérítő Társaság kiadásában, északkarjalaiul jelent meg először: Máté evangéliuma 1895-ben, Márk 1896-ban, Lukácsé 1899-ben és Jánosé 1900-ban.⁷ A fordítóbizottság tagjai Mihail A. Uszertov uhui (oroszul ma: Kalevala) születésű protopópa (†1904), Ny. K. Gyascov belmisszionárius, későbbi Kemi (oroszul: Kem) városi protopópa, Konsztantyin K. Gyascov vaarakylai (Kiestinki, oroszul: Kesztyengya járás) diakónus (szül. 1865) és Pavel A. Preobrazsenszkij uhui pap voltak. Előzőleg a társaság egy bibliai szöveget (imákat, tízparancsolatot) tartalmazó ábécéskönyvet (1894), majd az evangéliumokkal egyidejűleg bibliai történeteket (1895) és szentségmagyarázatokat (1897) is kiadott északkarjalai nyelven. Az ahangelszki kiadványok hangjelölése Leskinen szerint visszalépést jelentett az 1820-as tveri Máté és a Loginovszkij-féle hitan színpontához képest (pl. nem volt következetesen megkülönböztetve bennük a *h és a* g), és az új Máté szövegét egy ízben az északkarjalai hűvek is „leszavazták”, mondván, ha választanuk kellene, szívesebben hallgatnák az isteniszteleen a finn változatot. Javukta írja viszont Leskinen a viszonylag könnyen érthető nyelvezetet és az elegáns kiállítást.

Az 1917 előtti karjalai nyelvi ortodox missziós kiadványok sora a Sárkányölő Szent György vértanútól elnevezett Pravoszláv Karjalai Testvériség (Православное Карельское братство во имя святого великомученика Георгия Победоносца, 1907–1917) által kiadott többtucatnyi füzettel és görpárral folytatódott. Ezt a Viiruti (Viiborg) központú, de petrozavodszki és más részleggel is rendelkező szervezetet az ún. Hatalmenti Karjaláért (a Ladoga északkeleti vidéke) folytatott orosz–finn ideológiai harc hívta létre, és kiadói,

iskolalapítói és -fenntartói stb. tevékenysége révén hatékonyan ellensúlyozta az – úgymond – „pánfinn propagandát” és a vele beszivárgó „lutheránus méleyt”, amelyet a Fehér-tengeri Karjalaiak Szövetsége (Vienan Karjalaisten Liitto, 1906)⁸ és a hozzá hasonló többi finn népművelő-nemzetbressző és missziós szervezet próbált terjesztetni a karjalaiak körében, a russzifikációnak való ellenállás jegyében.

Cirillbetűs (néha kényelvű) kiadványainak nyelve főleg olonyeci volt, és szerepelt közöttük imádság, hitéleti útmutató, rövid szenttörténet, hagiográfia stb., továbbá Máté (1913) és János (1914) evangéliuma⁹ is. A kiadványok egy részét bizonyos Viktor Nyikolszkij diakónus fordította olonyecire; a kiadványok más részében a fordító nincs megnevezve.

A Testvériség támogatásával két orosz–karjalai szótár is megjelent, ezek egyike, M. Georgijevszkij pyhájärvi (Svjaatozero, olonyeci kormányzóság) tanár 1908-as orosz–lúd szótára és társalgási könyve a gyónási kérdések fordítását is tartalmazta. Ezt azért érdemes megemlíteni, mert ez volt az első és majdnem száz évig az egyetlen írásban megjelent vallásos szöveg lúdtul.

Hangjelölés szempontjából a Testvériség kiadványai a Pravoszláv Hittérítő Társaság kiadványainak mintáját követték, de nyelvezetükről a róluk szóló, fent idézett beszámolókból ennél többet nem lehet megtudni.

A szóban forgó ideológiai harcnak is szerepe volt abban, hogy ebben az időben Finnországban is született karjalai nyelvi bibliafordítások: Edvard Vilhelm Ahia (1867–1953), a karjalai nyelv – mellesleg svéd anyanyelvű – kutatója és fejlesztője, akinek a nevéhez az északkarjalai irodalmi nyelvi norma megteremtésének első kísérlete is fűződik, a Fehér-tengeri Karjalaiak Szövetségének tagjaként kezdett hozzá az Újszövetség olonyeci nyelvre való lefordításához. Munkájából végül Lukács (1912–14), Márk (1920) és János evangéliuma (1921)¹⁰ látott napvilágot, néhány további szövegrészlet egyetemen. Ahia is cirillbetűs írásmódot használt, de hosszabb távon a latin ábécére való áttérést tartotta volna kívánatosnak, és zsoltárfordításait (1924) már latin betűkkel adta közre. Az irodalmi nyelv alapjául azért az olonyecit választotta, mert az földrajzi helyzeténél fogva alkalmasnak tűnt arra, hogy a tőle északra beszélt észak- (fehér-tengeri) karjalai és a tőle keletre beszélt lúd és északkeletre között közveletlén.

⁸ A szervezetet 1911-ben betiltották. 1917-ben Karjalai Kulturális Társaság (Karjalan Siivisyssöyry) néven újjáalakult.

⁹ Címek latinbetűs átírásban, szó szerinti fordítással: *Marvein pillä luvä-sanelennine* (‘Máté szent jóhitmondása’), *Joannin pillä luvä-sanelennine* (‘János szent jóhitmondása’).

¹⁰ Címek latinbetűs átírásban: *Hospodan meijän Jisus Hristan pillä jevangelii Lugaž karjalain (livvi) kielel* (‘A mi Urunk, Jézus Krisztus szent evangéliuma Lukácsól karjalai (livvi) nyelven’), *Hospodan meijän Jisus Hristan pillä evanhelii Markis* (‘A mi Urunk, Jézus Krisztus szent evangéliuma Márktól’), *Hospodan meijän Jisus Hristan pillä evanhelii Joannil karjalain (livvi) kielel* (‘A mi Urunk, Jézus Krisztus szent evangéliuma Jánosól karjalai (livvi) nyelven’).

⁷ A címek latinbetűs átírásban: *Hospodan miin Jisus Hristan Pyhä Jevanhelii Matfeisia karjalain kielellä* (‘A mi Urunk, Jézus Krisztus Szent Evangéliuma Mátéól karjalai nyelven’); *Hospodan Miin Jisus Hristan Pyhä Jevanhelii Markesia karjalain kielellä* (‘A mi Urunk, Jézus Krisztus Szent Evangéliuma Márktól karjalai nyelven’); *Hospodan Miin Jisus Hristan Pyhä Jevanhelii Lukasia karjalain kielellä* (‘A mi Urunk, Jézus Krisztus Szent Evangéliuma Lukácsól karjalai nyelven’); *Hospodan Miin Jisus Hristan Pyhä Jevanhelii Joannisia karjalain kielellä* (‘A mi Urunk, Jézus Krisztus Szent Evangéliuma Jánosól karjalai nyelven’).

1917-től a bibliafordítások a szovjet időszak végéig szüneteltek. A Szovjetunió felbomlása után a helsinki Bibliafordító Intézet kiadásában is olonyeci nyelven jelent meg először a teljes Újszövetség újra, éspedig a Karjalai főváros, Petrozavodszk megálapításának 300. évfordulójára (2003) időzítve, *Uusi sana* (szó sz. 'Új szó') címmel, Z. Ty. Dubinyina (1934–) költő és pedagógus fordításában. Előzőleg a négy evangélium 1993–1997 között próbakiadásban külön-külön is megjelent¹¹.

Korábban az Intézet megbízásából Dubinyina a nyelvész Ljudmila Fjodorovna Markanova (1941–) közreműködésével már lefordította a gyermekbibliát (1995). Szintén az ő fordításában adták ki az Ószövetség öt részét (Zsoltaók 2006, 1. Mózes 2010, Jónás 2011, Példabeszédek 2014, Ézsaiás 2015).

Dubinyinán és Markianován kívül az olonyeci bibliafordításokban részt vett még V. D. Rjagojev nyelvész (1935–) és T. V. Scserbakova pedagógus, tan-könyvszerző, író. A legelső olonyeci kiadvány természetesen a gyerekeknek szánt Jézus élete (*Jiesuksen eläigu* 1991, 2., jav. kiad.: *Iisusan eläigu* 1994) volt. Mivel a karjalai irodalmi nyelvek közül az olonyeci fejlődik a leggyorsabban, és beszé-lőinek a száma is a legnagyobb, nem meglepő, hogy ezen készült el eddig a legtöbb karjalai bibliafordítás is. Megjegyzendő, hogy az utóbbi egy-két évben a finnországi karjalaiak számára szintén olonyeciül publikált néhány imádság-szöveget a Joensuban alapított Karjalai Nyelv Társasága (Karjalain Kielen Seura, 1995–), a finn ortodox egyház fejének, Leo érseknek (polgári nevén Leo Makkonen, 1948–) a fordításában; 2009-ben pedig hangskönyvként kiadták Dubinyina Újszövetség-fordítását (Leo érsek és a fordító felolvasásában).

Északkarjalai (fehértengerti karjalai) nyelvre az Újszövetséget Raisza Remsujeva (1950–) folklorista, balladakutató, újságszerkesztő és költő, a mesemondó Szandra Remsujeva lánya fordította újra, Pjotr (Pekka) Zajkov (1946–) és Olga Leonidovna Karlova (1977–) nyelvészek, Viktor Melenyev újságíró-irodalmi szerkesztő (1946–) és mások közreműködésével (Novij zaver). Először Márk evangéliuma jelent meg 1996-ban (*Jevanheli Markin kirjutamana* 'Evangélium Márk által írva'), majd Lukács (*Jevanheli Lukan kirjutamana* 'Evangélium Lukács által írva', 1999), János (*Jevanheli Ivanan kirjutamana* 'Evangélium János által írva', 2006) és Máte (*Jevanheli Matvein kirjutamana* 'Evangélium Máte által írva', 2007). A teljes északkarjalai Újszövetség 2011-ben látozott napvilágot, *Uusi Šana* címmel (lásd Dubinyina olonyeci fordításának címét). Természetesen Remsujeva első bibliafordítása is a már ismert gyerekkiadvány volt (*Jiesuksen eländä* 'Jézus élete' 1992, *Iisusan eländä* 'Iisus élete' 1994). Tveri nyelven az Intézetnél eddig csak egy kiadvány készült: *Iisusan eländä* 'Jézus élete' (2001) A.

¹¹ *Jevangeli Markan mugah* ('Evangélium Márk szerint', 1993), *Jevangeli Ivanan mugah* ('Evangélium János szerint', 1993), *Jevangeli Matvein mugah* ('Evangélium Máte szerint', 1997), *Jevangeli Lukan mugah* ('Evangélium Lukács szerint', 1997, 2000).

V. Punzsina, nyelvész (1934–) fordításában. Mivel a tveri dialektus a tulajdonképpeni karjalai nyelv része, az intézet a tveri karjalaiak körében is az *Uusi Šandit* igyekszik terjeszteni.

Lúd nyelvű bibliafordítással az Intézet nem foglalkozik. Ezt a feladatot Miikül Pahomov (lúd nevén Obraman Fed'tum Miikül, 1967–) Finnországban élő költő, a lúd nyelv kunatija, fejlesztője, egyúttal ortodox pap vállalta magára, amikor saját fordításaiból összeállította a *Dumalan poig* ('Isten fia', 1999) c. olvasókönyvét, benne 28 bibliai történettel, a tízparancsolattal és több imádság szövegével. E vállalkozás elsődleges célja az egységes lúd irodalmi nyelv megeremtése volt három nyelvjárás összeegyeztetésével, de nevezhetjük a lúd nyelv haló poraiból való visszahozatására tett kísérletnek is.

Pahomov következő fordítása – részben lúdra, részben egy általa egyesített voltaképpeni karjalai–olonyeci irodalmi nyelvre – az *Ehsluuzh. Arkipäivän ehtoopalvelus ja rukouksia luvdin ja karjala-amuksen kielesiä* ('Vesperás. Hétköznapi esti ájtatosság és imádságok lúd és olonyeci nyelven', 2005) című ortodox liturgikus könyv volt, melynek anyagát „előben” is kipróbálták több finnországi lúd nyelvű istentiszteleten. A Pahomov által Helsinkiben alapított Lúd Társaság (Lüüdlaine Siebr, 1998–) évkönyve 2006–7-ben János evangéliumából is közölt részleteket Nazaran D'osa, azaz Georgij (Yrjö) Nazarovics Tabunov (1924–) kunjári (Mihajlovskoje, olonyeci járás) író lúd fordításban (Evangeli). A Társaság honlapján szereplő lúd bibliográfiában a vallásos irodalmi tételek – zömmel imaszövegek – száma nagyjából a fele a szépirodalmiaknak (ha Pahomov költészetét nem számoljuk). A fordító egy-két kivételtől eltekintve minden esetben Pahomov.

3.2 Vepsze

Az első vepsze nyelven megjelent vallásos szöveg a helsinki Bibliafordító Intézet Jézus életéről szóló gyerekkiadványa volt (*Iisusan elo*, 1991, 1994). A sor a négy evangéliummal (*Markan evangeli*, *Márk evangéliuma* 1992, *Evangeli Matvejan mödhe* 'Evangélium Máte szerint' 1993, *Evangeli Lukan mödhe* 'Evangélium Lukács szerint' 1996, *Evangeli Joaman mödhe* 'Evangélium János szerint' 1998), a gyermekbibliával (*Lapsiden biblii*, 1996) és az Apostolok cselekedeteivel (*Apostoliden tegod*, 1999) folytatódott, majd 2006-ban megjelent a teljes Újszövetség (*Uz' Zaver*). Ezt követte a Zsoltaók (*Psalmoiden kirj*, 2012) és a Példabeszédek könyve (*Solomonan mušitšeden kirj*, szó sz. Salamon mondásainak könyve, 2016). A fordításokat Nyina G. Zajceva (1946–) nyelvész és irodalmár, az új vepsze irodalmi nyelvű norma megeremtője, számos vepsze tankönyv és szótár, köztük a 2012-es vepsze helyesírási szótár szerzője készítette. Munkáját a Vepsze Kulturális Társaság (Vepsän Kul'tursebr, 1989–) több aktivistája segítette, köztük R. P. Lonyin (1930–2009), néprajzi gyűjtő, a vepsze

ethnográfiai múzeum alapítója. Gyakorlatilag e fordítások révén született újjá a vepsze irodalmi nyelv.

Zajceva egy interjúban a helsinki kiadási bibliafordítások egyik érdekes aspektusára hívta fel a figyelmet: arra, hogy az ateista rendszerben nevelkedett szovjet fordítógárdának nemcsak a kellő vallási műveltség hiányzott a munka kezdetekor, de megkeresztelve sem igen voltak; ő maga saját lelkiismerete megnyugtatására megkeresztelkedett, mielőtt hozzálatott volna a munkához.

3.3 *Izsó és vót*

Új izsórt vagy vót bibliafordítási kísérletről nem tudni; a Bibliafordító Intézet sem vette fel egyik nyelvet sem a célnyelvei közé. Néhány régi vót nyelvű vallási szöveget mégis ismerünk. A XIX. sz. elején egy lettországi lelkipásztor lejegyezte a Miaiánkot és a tekozió fiúról szóló példázatot krévinül. Krévineknek azoknak a vót hadifoglyoknak a leszármazottait hívták lettül, akiket az Ingria elfoglalásával próbálkozó német lovagok egy 1440-es évekbeli hadjárat alkalmával hurcoltak Lett földre. A lejegyzés az utolsó percben történt, hiszen a krévin kisebbség a XIX. század közepére végérvényesen beolvadt a lett többségbe.

A következő vót vallási szövegeket, a Miaiánkot, ill. Máté evangéliumának két fejezetét 1878-ban és 1883-ban Finnországban publikálták, ismeretlen személyek fordításában.

3.4 *Lív*

Az első lív nyelvű bibliafordítás, Máté evangéliuma nyugati és keleti dialektusban, 1863-ban jelent meg F. J. Wiedemann szerkesztésében a Brit és Külföldi Bibliai Társaság kiadásában Londonban. Az előbbi Jän Prints (1796–1868) venspilisi halász, korábban pizai templomszolgá, autodidakta költő és nyelv-művelő, valamint két fia, az utóbbi pedig Nikā Polman (1823–1903) küölkai templomszolgá, tanár fordította lettől.¹² E fordításokat a fentebb (3.1) már említett A. J. Sjögren (1794–1855), a balti finn nyelvészet úttörője kezdeményezte, aki naplófeljegyzései szerint 1846-ban még az utolsó livóniai nyelvjárásban is feljegyeztet néhány Biblia-részletet.

E londoni kiadású fordításokból alig jutott el néhány példány a lívek kezébe. 1880-ban viszont Pétervárott ezek alapján egy harmadik, a kelet- és nyugatliv nyelvjárási különbségeket kiegyenlíteni igyekvő változat kiadását finanszírozta a

brit társaság, amely a lett hangállományhoz igazított gótbetűs írással lett kinyomtatva,¹³ s amelyet nemcsak hogy használába vettek és nagy becsben tartottak a lívek, de egyetlen lív nyelvű könyvként még negyven év múlva is ebből tanulnak lívül olvasni. A fordító személye nem ismert, Ernštreits szerint nincs kizárva, hogy Nikā Polman volt.

Felmerülhet a kérdés, hogy a lutheránus lívek miért ilyen későn jutottak hozzá az első lív nyelvű Szentírás-szöveghez, ha egyszer a körülöttük élő lutheránus lettek, észtek már a XVI. század óta rendelkeztek ilyen hagyománnyal, a balti némelekről nem is beszélve. Lukinich Frigyes, a lívek nagy magyar barátja, ill. az általa idézett források szerint ennek a különbségnek az okát a balti német papság és földbirtokei réteg nemtörődömiségében kell keresni: sem a reformáció előtt, sem utána nem tettek semmit a lív nyelvű hitélet előmozdítása érdekében, az őshonos lív nép ui. – a többségi lett néppel ellentétben – mind nemzetiségi, mind kulturális és politikai tekintetben jelentéktelenné zsugorodott a szemükben.

Lív nyelvű hiteltette csak a két világháború közti nemzeti ébredés idején nyílt némi lehetőség. 1930-ban hallhattak Lívpart lakói először lív nyelvű istentiszteletet a finn Helle Kalervo Erviö (1906–1951) lelkészől, aki 1937-ig a Herättäjähdistys (Ébredéstől egyesület, 1924–) nevű finn belmissziós társaság megbízásából lívül megtanulván évi három-négy alkalommal hirdette a köztükben ígét. A Lív Szövetség (*Līvõd Īt*, 1922–40, 1988–) saját papot is ki akart képezetni, ezért 1935-ben Edgar Vaalgamaat (eredetileg Volganskis, 1912–2003) a Suomalaisuu-den Liitto (Finnországi Szövetség, 1906–) költségére Finnországba küldtek teológiát tanulni; ő ugyan a II. világháború kitörése után végleg Finnországban maradt, de idővel haza-haza járt istentiszteletet tartani.

Lív nyelvű vallási szövegek kiadására is finn kezdeményezésre, a Herättäjähdistys és különböző turkui diákszervezetek segítségével, a Finn Irodalmi Társaság nyomdájában, Helsinkiben került sor ekkoriban: 1936-ban Vaalgamaa fordításában megjelent Luther Kis káitéja (*Piški katkismus*); 1937-ben az Újszövetség rövid változata (*Ūž testament, Evangeliumõd ja Apostõla Tõõd*, 'Új testamentum. Az evangéliumok és az Apostolok cselekedetei'), 1939-ben pedig egy himnárium (*Līvīst vaimi luohānõz*, 'Lív vallásos énekeskönyv'). Ez utóbbi kettőnek fordítója, ill. szerzője Kōri Stale (1870–1947) kántor, költő és kulturális aktivista, 1933–39 közt a *Līvī* ('lív') c. folyóirat (1931–39) főszerkesztője volt. Stale jól tudott németül, figyelembe vette továbbá az észak és finn bibliafordítások mellett a görög eredetű is. Munkáját Erviö, Vaalgamaa, valamint Lauri Ketunen finn nyelvész (1885–1963) és tanítványa, Väinö Kyrölä (1909–2003) ellenőrizték. A *Līvī* folyóirat rendszeresen közölt vallási tárgyú írásokat, Biblia-

¹² Das Evangelium Matthäi in den westlichen Dialect des Livischen übersetzt von dem Liven J. Prinz und dessen Söhnen P. Prinz und J. P. Prinz durchgesehen von F. J. Wiedemann. I Das Evangelium Matthäi in den östlichen Dialect des Livischen zum ersten Male übersetzt von dem Liven N. Polmann, durchgesehen von F. J. Wiedemann.

¹³ Piiva Matteus Evangelium libbischki. Drukis paudõd England un wõhrtõ mã bibbõl-selbsh perahst ('Máté szent evangéliuma lívül. Kinyomtatva a Brit és Külföldi Bibliai Társaság által').

részteket, szövegmagyarázatokat, így segítve a Stalte-féle evangélium- és zsol-tárfordítások nyelvénél, újításainak a disszeminációját. A Herättäjä-yhdistys Stalte teljes Újszövetség-fordítását is kiadta 1942-ben, de a háborús viszonyok közepette Lívpartra már nem tudta eljuttatni.

A szovjet időszakban livül nem jelent meg semmilyen vallási kiadvány (egyéb sem nagyon), 1989-től máig pedig mindössze három, bibliafordítást tartalmazó liv nyelvű kiadvány látott napvilágot. Az első Valda Šuvčanė (1923–2007) liv folklorista 1991-es *Livõd tekstõd. Lihiesõ teksti* Lív szövegek³ c. szöveggyűjteménye, amelyben többek közt a 30-as évek fent említett kiadványaiból közül szemelvényeket. A másik kettőt: Jézus életét (*Jesús jelmäni*, 1988) és egy zsol-tárfordítást (*Luotoks Sõnad* 'A remény szavai', 2002) a helsinki Bibliafordító Intézet adta ki a finn tanár és poliglott fordító Juha-Lassi Tasi fordításában. Elkészítésükben közreműködött Poulm Klavina (1918–2001), egyike a legutolsó liv beszélőknek, és Tiit-Rein Viiso (1938–) észti nyelvész. Mivel a livék nem tartoznak Oroszország finnugor népei közé, a Bibliafordító Intézet nem fókuszál rájuk.

3.5 Új balti finn irodalmi nyelvek

3.5.1 Észak-Skandinávia

Az észak-svédországi meänkielivel és az észak-norvégiai kvénmel kapcsolatban a kutatók hangsúlyozzák, hogy ezek a kisebbségek nem voltak részesei sem a finn irodalmi nyelv, sem a finn nemzeti identitás XIX. századi kialakításának, így nem ismerték a finn szenderdel, és gyakran nem is *suomalainenként* azonosították magukat. Mivel frusztrálta őket, hogy nem „helyes”, hanem „csúnya” fínt beszélnek, tömegesen döntöttek a nyelvfeladás mellett. Mindkét ország majdnem száz évig tartó, kíméletlen asszimilációs politikája – a kisebbségi nyelvek hivatalból történeti ócsárlása, használatuk károsná nyilvánítása és az iskolában, templomban, közéletben való betiltása – is erre szorította őket a XIX. sz. második, XX. sz. első felében.

Ugyanakkor Tornio-völgyben a lestadianus isteniszleteken továbbra is a fínt, pontosabban a XVI–XVII. századi alapokon nyugvó, archaikus bibliai fínt használták. Észak-Norvégiában pedig megengedték, hogy a norvég nyelvű ígéhirdetés a kisebbségi nyelvekre, azaz kvénre és lappra legyen tolmácsolva; bizonyos feltételekkel néhol még finn nyelvű isteniszleteket is lehetett tartani. A templom tehát a többségi nyelv térhódításával való szembenállás terepeként szolgált, és a vallási funkció ilyen értelemben hozzájárult az anyanyelv fennmaradásához. A nyelvi megújuláshoz azonban a beszélők anyanyelvhez való viszonyának a megváltozása kellett. Az etnikai ébredési mozgalom Észak-Skandináviában a Lappföldről terjedt át a Tornio-völgybe, majd Kvénföldre, lehetővé téve, hogy végül fordulat álljon be a kisebbségek és nyelvek jogi státusában is.

Az attitűdváltozásban meghatározó szerepe volt a meänkieli nyelvű bibliafordításnak. Bengt Pohjanen (1944–) író, irodalmár, fordító, nyelvművelő és ortodox lelkész, számos vallásfilozófiai tárgyú mű szerzője, a meänkieli nyelvian (1996) társszerzője, 1988. március 27-én a pajálai templomban ünnepelesen felolvasott frissen megjelent Márk-fordításából. Úgy tartják, ekkor vált a meänkieli egyenrangúvá a világ többi nyelvével. Az evangéliumfordítás címe, *Tule Leviin fölhyyn – Markkyksen evankeliumi tornionlakosksi* ('Gyere velünk, Lévi. Márk evangéliuma tornio-völgyi nyelven'), szállóigévé vált a finn nyelvű Északon. A művet a svédországi Tornio-völgyiek központi szervezetének (Svenska Tornedalingars Riksförbund – Tornionlaaksonlaiset, 1981–) Mecän akaicemi – Academica Tornedalensis (1987–) nevű alapítványa adta ki.

A sor János evangéliumával folytatódott: *Älä sie, vaimo, tihhään miä – Juhaneksen evanjeliumi* ('Ne avatkozz ebbe, asszony – János evangéliuma', 1994; a címadó sor a kánai menyegzőről szóló fejezet – János 2:4 – fordításából származik). Pohjanen fordításában végül 2000-ben – épp a meänkieli hivatalossá válásának évében – mind a négy evangélium megjelent (*Tulkaa tehti fölhyyn. Evankeliumit meänkielä* 'Ti is gyertek velünk. Az evangéliumok meänkielitű'). Pohjanen lefordította meänkielire a svéd zsol-tároskönyv egy részét, valamint öt svéd egyházi kézikönyvet is.

Mint evangéliumfordításainak címéből is látható, Pohjanen Újszövetségének hétköznapi a nyelvezete. Ehhez, mint egy interjúban fogalmazott, maga a görög eredeti szolgáltatta az alapot, hiszen az nem a „szép” klasszikus, hanem a hétköznapi koiné változatban íródott, ami nem volt más, mint „a görög meänkielije”.

A meänkielit mindazonáltal a svéd egyház továbbra sem ismeri el egyházi nyelvként; a templomokban helyette többnyire a – hívek számára idegen – szenderd fínt használják.

Kvén nyelvű evangéliumfordítás nincs. Terje Aronsen (1947–) pyssyjoki (Börselev) kvén tanár és kultúraktivista egy 16 történetet tartalmazó gyermekbibliát (*Minnu Raamattukirja* 'Az én Bibliám', 2011), 15 zsol-tárt (2013), valamint több imádságot és más Biblia-részletet fordított le kvénre (Kvensk Institut, Kristensen 2014, Joulu-evankeliumi).

3.5.2 Dél-Észtország

A délelszt nyelvetilemek korábban is megvolt a maga írott nyelve, az ún. tartui nyelv, egészen a XIX. század végéig, amikor is az „egy nemzet – egy nyelv” ideológiája jegyében az északi norma – a talinni nyelv – vissza nem szorította. Számkunka itt azonban nem ez a régi délelszt írásbeliség a fontos, hanem a szovjet időszak végén előállt új, annak is a szetu nyelvű változata, ugyanis a másikat, igen széles körben használatos délelszt irodalmi nyelvváltozatának, a vórunak meglepő módon az egyházi szférába nem sikerült bejuttatni, mint ahogy nem tudni

mulgi nyelvű bibliafordításról sem. A szetuknak sem a szetu az egyházi nyelve, hanem Észtországban az (észak)észti irodalmi nyelv, Oroszországban pedig az egyházi szláv. Ennek ellenére a négy evangélium szetui is olvasható. Először az első Észi Közlésesség idején, 1926-ban jelentek meg, *Mii' Issändä Jeesusõ Krisnuso pühä Evangelium: Matteusõ, Markusõ, Laukasõ ja Johunnusõ kiruotõ*.¹⁴ A mi Urunk Jézus Krisztus szent Evangéliuma: Máte, Márk, Lukács és János által megírva címmel, az Akademiiline Emakeele Selts (Akadémiai Anyanyelvi Társaság) kiadásában. A fordítást két fiatal ember, Ernst Puusepp (1898–1944), későbbi lelkipásztor és Paulpriit Voolaine (1899–1985), későbbi nyelvész és folklorista, az Anna Vabarna népénekettől (1877–1964) származó Peko c. szetu eposz megtervezője végezte el az észti irodalmi nyelvű változat alapján. Ezt az egyházi használatba nem került fordítást 2013-ban a görög eredeti alapján Paul Hagu (1946–) folklorista, a szetu hagyományok kutatója, és Sakarias Leppik (1969–) ortodox lelkész, muzsikusz és médiaszemélyiség revideálta. *Mi Issändä Jeesusõ Krisnuso pühä Evangelium: Marve, Marki, Luka ni Joanni kiruotõ* (vö. fenn) címmel.¹⁴

4. A régi és az új bibliafordítások nyelvfennmarató erejétől

A XIX. század végéi, XX. század eleji karmjai, lív és szetu nyelvű bibliafordítások példája azt mutatja, hogy a bibliafordítás meglete önmagában még nem garancia az írásbeli műveltség és az írott nyelvi normarendszer kiépítésére, ami pedig az ún. kis nyelvek fennmaradása szempontjából létfontosságú tényező. Annak, hogy az első fordítások viszonylag hatástalanok maradtak, legalább négy oka lehetett. A karmjaiak esetében az egyik ok az analfabétizmus volt, ami elzárta a hívek elől a hozzáférést a Szentírás szövegéhez. (Oroszul a nép nagy része a bolsevik forradalom előtti időben nem tudott, így nem értette a liturgikus szövegeket és az imákat sem, vagy alig). Zolotyinszkij és Vvegyenszkij 1820-as tveri Máte-fordítását a petrozavodszki papi szemináriumban évtizedeken át tankönyvként forgatták, de világi körökben nemigen válhatott ismertté, ahogyan a Logi-novszkij-féle 1882-es hittan sem; erre utal legalábbis a tény, hogy marandandó helyesírási hagyományt, miként a Tolmacevszkaja-féle 1887-es ábécéskönyv esete mutatja, egyik sikeres ortográfiajú fordítás sem tudott teremteni.

A következő két ok már a lívekre is vonatkozik: ezek az anyanyelvi oktatás és az anyanyelven való igehirdetés hiánya. Karmjalában oroszul, a Livparton lettil tanítottak az iskolákban. A fordítások a templomban sem lettek használható véve: ehhez hiányoztak a karmjaiul, lívül tudó papok. (A hatalom – hol ilyen, hol

olyan okból – többször szorgalmazta a karmjai nyelvű lelkészképzést, és mint a fentebbi példa mutatja, kaptak is valamiféle nyelvoktatást a papbívenékek, de e próbálkozások egyike sem vezetett sok eredményre. – A lívül tudó papság képzésére, mint láttuk, már túl későn került sor.)

Végül, a negyedik ok a rendelkezésre álló adaptációs idő csekély voltában keresendő. A pravoszláv misszió által kiadott négy északkarmjai nyelvű evangélium használatára alig két évtized, a Testvérség által kiadott, ill. Ahita fordításában Finnországban megjelent olonyeci nyelvű evangéliumok használatára alig néhány év – vagy annyi sem – maradt a bolsevik hatalomátvitelig, így még azelőtt titolistára kerültek, hogy bekerültek volna a közudarba. Hasonlóan alakult az 1937-es (majd 1942-es) lív Újszövetség-fordítás szovjet korszakbeli sorsa. Az 1880-as lív Máte evangéliuma a maga kb. fél évszázados intenzív használati idejével tulajdonképp hosszú életűnek számított a kis balti finn nyelvek bibliafordításainak sorában.

Ezen tényezők mindegyike már önmagában is elegendő lehet ahhoz, hogy megakadályozza egy bibliafordítás hasznosulását. Ezért némileg elhamarkodottnak tűnik Zajcevának az a feltételezése, hogy ha már egy-két évszázaddal korábban lefordították volna a pravoszláv egyház az evangéliumokat vepszére, akkor a vepsze irodalmi nyelv is azonnali fejlődésnek indult volna.

Az új. XX. sz. végi, XXI. sz. eleji bibliafordításokról azonban a vallási cél elválaszthatatlan a nyelvmegőrzési célról. Mint Marianne Beertle-Moor, a kaukázusi nyelvek specialistája és a moszkvai Bibliafordító Intézet volt igazgatója állítja, a Biblia – akár egészében, akár csak részben való – megjelenése egy-egy vepsz-jezicet nyelvén általában csökkenni a nyelv eltűnésével való fenyegetettségének mértékét. Beertle-Moor alapján a következőképp foglalhatjuk össze azokat a tényezőket, amelyeknek ez köszönhető: 1. hozzájárulás a helyesírás standardizálásához; 2. a nyelvi erőforrások aktivizálása új gondolatok és fogalmak lehető legjobb kifejezésének céljából; 3. az anyanyelv-használat határainak kiterjesztése; 4. annak lehetővé tétele a kisebbség számára, hogy átélje az egyetemes kultúrával való egybeforrás érzését, ami növeli nyelve presztízsét, nemzeti öntudatát, és öntevékenységre ösztönözheti anyanyelvének iskolai tárgyként (*horribile dictu*: tananyvként) való elismertetése érdekében.

Annak kifejtése, hogy hogyan járultak hozzá az új északkarmjai, az olonyeci, a líd, a vepsze, a meänkiei és a szetu bibliafordítások a helyesírás megszilárdításához (1. tényező), ill. hogy a fordító újítások mely nyelvi erőforrásokat aktivizáltak bennük, és hogyan (2. tényező), meghaladná e cikk kereteit. (A szemfíles olvasó az idézett fordításcímekben maga is felfigyelhetett bizonyos terminusok – pl. szövetség, evangélium – ingadozó, olykor többször is felülbírált helyesírására vagy az egyes megfelelők eredete, szerkezete közt megnyilvánuló szembeszökő különbségekre. Egyes vallási fogalmak elnevezéseinek változását a karmjaiban Peneva vizsgálta két kiadvány terminológiájá alapján.)

¹⁴ Mellesleg ezzel a fordítással indult a Szetu Intézet (Seto Instituut) népi motívumokkal díszített kiadványsorozata, mely 2015-ben elnyerte a Best Book Design From All Over The World címet.

Ami a másik két tényezőt illeti, azokról röviden a következőt mondhatom. A bibliai szövegek egyéni befogadása már önmagában is az anyanyelvhasználat határainak kiterjesztését jelenti, de legalább ilyen fontos volna, hogy nyilvánosan, istenisztieleken is használják őket. Ez nyilván lassú folyamat, amelynek a szóban forgó fordítások még az elején tartanak, és amelynek a kimenetelét nehéz megjósolni. Tudunk róla, hogy az észak- és olonyeci karjalai Újszövetség-fordítás egy ideje templomi használatban van egy-két olyan településen, amelynek van karjalai tudó papja, de utóbbiakból nyilván többre volna szükség ahhoz, hogy a Karjalai Közfürészség más templomaiban is így legyen. Vepszeiül beszélő papok híján egyelőre nincs vepsze nyelvű istenisztielet sem. (Annak, hogy a lúdre fordított liungikus szövegek, mint fentebb láttuk, el-elhangzanak Espooban és Helsinkiben, bármily örömdetes, de aligha lehet számottevő hatása a Lúdföldön élők anyanyelvhasználatára.)

Ezzel szemben a Tornio-völgy lestadiánus hívőnői – különösen a fiatalabbak – állítólag újabbban egyre gyakrabban váltanak finnrol meänkielire. Az új szetu nyelvű Szentírás liungiai használata is megnövekedett az utóbbi években.

Az új bibliafordítások anyanyelv-oktatásban és tanárképzésben való felhasználására az olonyeci és a vepsze esetében találtam adatot. Zajceva elmondása szerint az első új vepsze tanámenzedeék a Jézus életéből tanult, ezzel kezdődött a vepsze nyelv revitalizációja. A vepsze nyelvű bibliafordításokat Zajceva egyenesen prózaproblónnak nevezi: mivel szépirodalmi alternatíva vepszeül – akkor még – nem állt rendelkezésre, a felsőbb osztályokban és az egyetemen az ő frissen megjelent fordításai segítettek teljesíteni az irodalmi nyelvi normát.

Ennek a hasznosulásnak a lehetőségét azonban sajátos nagy mértékben korlátozza az a tény, hogy hiába tud a kis (régí és új) balti finn nyelvek többsége új bibliafordítást felmutatni: iskolai oktatásuk nem kielégítő, alulreprezentáltak az iskolai rendszerben, sőt néha hivatalosan nem is tartoznak bele.

Ez átvezet a Beerte-Moor-féle negyedik tényezőhöz: vajon átéljük-e a kis balti finn nyelvű Bibliák olvasói az egyetemes kultúrával való összetartozást, vajon felbátorítja-e ez őket arra, hogy kiálljanak nyelvi jogaikért, pl. anyanyelvük iskolai oktatásáért vagy annak javításáért? Tudommal nem készült egyik kis balti finn nyelv beszélőinek körében sem olyan tudományos felmérés, amelynek alapján ezekre a kérdésekre érdemben válaszolni lehetne, így csak néhány megjegyzésre szorítkozom.

Ami az első kérdést illeti, annyit biztosra vehetünk, hogy sokaknak jelentett felemelő pillanatot a felismerés, hogy korábban elhanyagolt vagy lenézett nyelviük épp oly alkalmas Isten szavának a visszaadására, mint a hozzá képest nyomasztó főnyelvben levő többségi nyelv. Ez szűrhető le azokból a beszámolókból, amelyek szerint mikor a vepsze és a meänkieli beszélők először hallották anyanyelvükön megszólalni a Szentírást, sírtak a meglepettségtől. A nemzeti öntudat megnövekedésére vonatkozó kérdés kapcsán azonban nem lehet nem észrevenni, hogy a

fordítók többsége a bibliafordítás után a kalevalai epika és/vagy a nemzeti folklór felé fordult, és a Kalevala átültetését vagy éppenséggel egy saját nemzeti eposz megalkotását – vagy mindkettőt – is magára vállalta. Ugyanazok fordították le a Kalevalát részben vagy egészen anyanyelvükre, mint akik az Újszövetséget is: északkarjalai Remsuova (2015), olonyecire Dubinyina (2009), vepszére Zajceva (rövidített, ifjúsági változat 2002), meänkielire Pohjanen (1–4. ének 2007, 5–8. ének 2009), Lúd fordítása a Kalevalának nincs, készült viszont a lúd nemzeti eposz „Sepuo Ilmaline” címmel Pahomov összeállításában. Zajceva „Virantanz” (kb. „Vir portálja”) címmel szerkesztette meg a maga vepsze nemzeti eposzát (2012). Emlékezzünk arra is, hogy szetu nemzeti eposzt a bibliafordító Voolaine tervezte. Látnivaló, hogy a bibliafordítás és az eposzfordítás vagy – teremtes kéz a kézben jár a kis balti finn nyelvek megújítójánál. Talán azért, mert úgy érzik, a nemzeti öntudat megerősítéséhez nemcsak az egyikre, a másikra is szükség van. Úgy tűnik, a balti finn kultúrkörben a bibliai mellett a kalevalai mércének is meg kell felelni ahhoz, hogy egy nyelv kivívja az egyetemes kultúrába való belépés jogát.

Végül, a negyedik kérdéssel kapcsolatban nem árt emlékezni arra az alapigazságra, amely szerint a nyelvmegmaradás egyik feltétele sem múltik kizárólag a beszélők szabad akarata. Még ha ki is alakul a feltételezett láncreakció a bibliafordítások megléte és a beszélők nemzeti büszkeségének és politikai aktivitásának a növekedése között, anyanyelvük fenntartáshoz ennél többre volna szükség: az államuk és az arra hivatott nemzeti-közi szervezetek egyidejű támogatását is maguk mögött kellene tudniuk.

Kubinyi Kata

*

Többkezüség Mikael Agricola munkáiban

Bevezetés

A XVI. században a reformáció hatására egyre több országban születtek meg a nemzeti nyelvű bibliafordítások. Nem volt ez másként a Svéd Birodalom részeként lutheránus hitre tért Finnországban sem. Az első bibliarészek fordítása a „finn irodalmi nyelv atyja”-ként ismert Mikael Agricola nevéhez fűződik. Ezt megelőzően a finn nyelv nem rendelkezett írásbeliséggel. Habár az első teljes finn nyelvű Biblia csaknem száz évvel Agricola halála után, 1642-ben látott napvilágot, a XVI. század folyamán mintegy kétiötödének a fordítása megjelent nyomta-

tásban. Ezek Agricola neve alatt láttak napvilágot, ugyanakkor bizonyosnak látszik, hogy nem egyedül ő készítette ezeket a fordításokat (Häkkinen 1994: 79–84; Ikola 1963: 19).

Rövid írásunkban áttekinjtük a legfontosabb bizonyítékokat, amelyek aláírt maszját az a vélekedést, hogy az Agricola által jegyzett fordítások valójában több kéz munkái, majd ismertetjük az egyes fordítók elkülönítésére alkalmas módszereket.

1. A lutheri és a svéd minta

A bibliafordítások hosszú történetében gyakoriak a csoportmunkák. Az i. e. 3. században született görög fordítást, a *Septuaginta*-t II. Ptolemaiosz fáraó utasítására 72 zsidó bölcs készítette el; a katolikus *Vulgata* fordítójának, Szent Jeromosnak pedig apácák voltak a segítői. A reformáció szellemi atyjának, Luther Mártonnak is akadtak segítői az első teljes német nyelvű bibliafordítás elkészítésekor. Luther maga készített egy vázlatos nyersfordítást, melyet munkatársai segítségével kiegészített, javított, átalakított. Az Összevetség egyes részeknek (pl. Makkabéusok könyve) nyersfordítását Philipp Melancthon, a görög nyelv szakértője készítette (Egey 2019: 41; Heininen 1999: 10–14; Hell 2009: 102).

Luther munkatársai közé tartozott Melancthon mellett Caspar Cruciger, Johannes Bugenhagen és Justus Jonas, a Wittenbergi Egyetem teológiaprofesszorai; a héber nyelv professzora, Matthäus Aurogallus; valamint Luther diákjai és titkárai, Veit Dietrich és Georg Röter. A munka megosztása Johannes Matthesius feljegyzései szerint az alábbiak szerint zajlott: Luther a latin nyelvű *Vulgata*, a saját vázlatai és a héber nyelvű szövegek alapján fordított. Melancthon a görög, Cruciger a héber és az arámi, Bugenhagen pedig a latin nyelvű szövegeket használta, a többiek pedig megjegyzésekkel és magyarázatokkal segítettek munkájukat (Heininen 1999: 14–15, Häkkinen 2016: 40).

A Wittenbergben tanult első finnek – Tomas Francisci Keijo, Canutus Johannis, Simon Henrici Wiburgensis, Martinus Teit, Mikael Agricola, Ericus Matthaei Hätkäpää és Paulus Juusten – mind tanultak személyesen Luthertól és Melancthontól, így feltehetően, hogy mestereik módszerei hatással lehettek rájuk és későbbi munkásságukra. Luther fordítási útmutatójában hangsúlyozza, hogy a pontos és megfelelő fordítások nem jöhetnek létre egyéni munka révén, így fontos a fordítók számára az együttműködés. Mindazonáltal nemcsak Luther és munkatársai esetén volt jellemző a csoportmunka: az 1526-ban nyomtatásba kerülő svéd nyelvű Újszövetséget, valamint az 1541-re elkészült teljes svéd Bibliát is csoportosan fordították. A munkában bizonyosan részt vett Archdeacon Laurentius Andreæ, Gustav Vasa tükára, valamint Olaus Petri, a király kancellája (Häkkinen 2016: 24–73, 131–158).

2. Írásos bizonyítékok

Annak ellenére, hogy az első finn bibliafordítás-részletet Agricola neve alatt jelentek meg, bizonyos tudjuk, hogy nem egyedül készítette őket. Az egyik legfontosabb forrás ezzel kapcsolatban Paulus Juusten műve, a *Chronicon episcoporum Finlandesium* [Finnország püspökeinek krónikája]. Ebben arról tudósít, hogy az 1551-ben kiadott *Davidin Psaltri* fordítása abban az időben készült, amikor ő állt a turkui katedrálisiskola élén. A zsoltaírok fordítását a diákok kapták meg gyakorló feladatként, majd – egykori mestere, Luther mintáját követve – Juusten ellenőrizte őket és megjegyzéseket fűzött hozzájuk, gyakran a szobájukban, ebéd után felkeresve a diákokat. Noha nehezményezte, hogy ezek a fordítások Agricola neve alatt jelennek meg, ugyanakkor a végső konklúziója az, hogy nem számít, kinek a neve szerepel a papíron, amíg a mű a finn nép gazdagodására szolgál („*Mutta ei ole väliä, kenen nimissä se on julkaistu, sillä se on käännetty, jotta siinä olisi suura hyötyä Suomen kansalle*”) (Heininen 1999: 9; Häkkinen, 1994: 85; 2016: 71; Laitinen 1984: 87; Parvio 1978: 12).

A *Davidin Psaltri* verses előszavában maga Agricola is többes számban utal a fordítókra: *Muistas sis Rucollenss heite / iolta Tulitizi Somexi Neite (Muistas sis rukoollesss heitiä, joka tulitizi suomeksi näitä)*¹⁵ [Imádságokban azokra emlékezz / kik finne fordították ezt]. A műben szereplő zsoltaírok nyelvezete valamennyire elér az Agricola neve alatt korábban megjelent zsoltaírfordításoktól (Egey 2019: 42; Heininen 1999: 9–10; Häkkinen 1994: 85; 2016: 71).

Már jóval korábban, Agricola wittenbergi diákéveiből is vannak nyomai annak, hogy gyakran többen készítették a fordításokat. 1538-ból fennmaradt egy Martinus Teit bírtokában lévő jegyzet a wittenbergi finn diákoktól, amelyen az egyéni fordítói munkájuk egyeztetése és az ehhez kapcsolódó információk találhatók. Eszerint az *Ujtestamentum [Se Wsi Testamenti]* fordítási munkálataiban Agricola mellett Simon Henrici Wiburgensis és Martinus Teit is részt vett.

Agricola 1537-es, Gustav Vasa királynak írt levelében – melyben anyagi támogatást kért az Újszövetség finn nyelvre való fordításához – nem részletezte, hogy pontosan kik vesznek részt a fordításban, ám nem is kizárólagosan saját munkájáknak utalt rá. Figyelembe véve, hogy a legtöbb hasonló mű csoportos fordítás eredményeként jött létre, feltehetően, hogy nem volt ez másként a finn diákok esetében sem (Häkkinen 2016: 40, 60; Rapola 1969: 9–10).

3. A források nyelve

Ahogyan Luther és munkatársai, úgy Agricola és társai is igyekeztek – a fordítási hibák minimalizálása, a lehető legpontosabb fordítás létrehozása céljából – minél

¹⁵ https://www.helsinki.fi/wks/teksti/1500_1_agricola/3b/index.html

több forrást felhasználni a munkájuk során. A finn fordítók által felhasznált forrásszövegek között volt a latin nyelvű *Vulgata*, a Luther-féle német nyelvű és az 1541-es svéd nyelvű fordítás, Sebastian Münster heber–latin Bibliája, valamint Erasmus latin nyelvű, megjegyzésekkel ellátott kiadványa is. A zsolnárokat fordító turkui diákok elsősorban latin nyelvű forrásokból dolgozhattak. Ugyanakkor a próféták könyveinek fordításához elengedhetetlen volt a heber nyelv ismerete, azonban Agricola nem tudott héberül. Ericus Mathaei Hätkäpää volt az a diák, aki Agricolánál tanult, és akit 1547-ben Wittenbergbe küldtek heber és ógörög nyelvet tanulni. 1551 nyarán tért vissza Turkuba, ahol részt vett a *Weisat ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Propheista Wloshaenu* [Dalok és prófécia] Mózes törvényeiből és a prófétáktól. [Valogatás] fordításának véglegesítésében (Egey 2019: 43; Heininen 1999: 9–10, 16–18; Häkkinen 1994: 83, 86; 2016: 73).

4. Agricola anyanyelve, nyelvjárások a műveiben

A korábbi elképzelésekkel ellentétben mára biztosan tudjuk, hogy Agricola tehető svéd családból származott a Pernaja tartománybeli Torsby településtől, az anyanyelvét illetően azonban továbbra sincs teljes konszenzus. Feltételezhető, hogy svéd anyanyelvű volt, ahogy abban az időben Pernaja lakosságának jelentős része. Miután a fiatal Agricola tanulmányait folytatandó elkerült Viipuriba, soha nem tért ide vissza, ugyanakkor a későbbi munkáiban találhatók olyan, a Pernaja környéki hámei nyelvjárássra jellemző elemek, melyeket csak az ismételgetett, aki itt született el a finn nyelvet. Elképzelhető, hogy Agricola kétanyelvű volt: az édesanyjától vagy valamelyik szolgáltól már gyerekként megtanult finnül. Más elméletek szerint a nyelvjárási szavak nem Agricolának, hanem gyerekkori barátjának, tanuló- és fordítótársának, Martinus Teinek tulajdoníthatók, aki szintén Pernajából származott (Häkkinen 2016: 31–33; Ikola 1988: 25–64).

A középkori Finnország nyelvjárási képe némileg más volt, mint napjainkban. Ői nyelvjárás létezhetett akkoriban: a délnyugati és a hámei (együttesen: nyugati nyelvjárások), a karjalai és a savói (együttesen: keleti nyelvjárások), valamint az északi nyelvjárás (Häkkinen 2016: 19). A fordítások alapját a Turku környékén beszélt délnyugati nyelvjárás alkotta, mivel Turku volt a kor közigazgatási, egyházi és kulturális központja. Ezt maga Agricola is leszögezi a *Se Wsi Testamenti* előszavában (Häkkinen 1994: 84; Ikola 1984: 116):

Nyt wimein, waicka neisse Cansoissa puat moninaiset Kielet eli puhen taata, min, ette cuki neiste Makunnist, iotakin murta toisen Maankieliste, quitengin ette teme coco Hippakunda Somen maxi cultutan, iotca omi ninguin mwidhen Aitei. Sille ette he ensin tuli Christinxi, ia tesse Turussa omi Maakunnan Emektiko ia pijspa Stoli ia Isiin. Sendteden

obi tesse P. Wdhen Testamentin kirjoissa Somenkieli eninien prucatu (Agricola: Alcupuhe sen wdhen Testamentin päle, 1548).

Mai finnséggel: Vaikka näillä heimoilla on monia kieliä ja puheen tapoja ja vaikka jokainen maakunta puhuukin omaa murettaan, itästä hippakuntaa kokonaisuuksiaan kutsutaan Suomeksi. Suomi on kuitenkin itästä kuin muuten maakuntien äiti, koska se on ensimmäisenä tullut kristityksi ja koska itäällä Turussa on maan emätkirko ja piispanistuin.¹⁶ Habar ezeknek a népeknek sok nyelve van és sokféleképpen beszélnek, és minden tartománynak megvan a maga nyelvjárása, ezt az egyházmegeyét Finnországnak hívják. Finnország olyan, mint más tartományok anyja, mert ide ért el elsőként a keresztény hit és mert itt, Turkuban van az egyház központja és a püspök széke.

Délnyugati nyelvjárási vonás a loppuhetito, azaz a szövegi magánhangzók lekopása, pl. *ycten peiuon* (yhnenä päivänä) 'egy napon', *hennen omans* (hänen omansa) 'az ő sajátja'; valamint az *-ed/-ei* hangkapcsolatok első elemének zártabbá válása, pl. *hakia* (hakaa) 'keres', *te rupiat* (te rupeatte) 'kezdték'. Ugyanakkor vannak olyan, a délnyugati nyelvjárássra jellemző elemek, amelyek nem fordulnak elő Agricola műveiben, ilyen a *k, p, t, s* mássalhangzók kettőzése, pl. *ruakka* (ruoka) 'étel'.

Agricola fordításaiban sokszor felbukkannak olyan, a hámei nyelvjáráshoz tartozó elemek, amelyek a Pernaja környékén beszélt nyelvek jellemzők. Ilyen többek között az *ee > ei* hangváltkozás, pl. *puheii* (puheet) 'beszéddek', *andexii* (anteeksi) 'bocsánat', *vanteii* (vaatteet) 'ruhák'. A hámei nyelvjárás a szókincsből is jelen van: habár a fordítások szóanyagának jelentős része a délnyugati nyelvjáráson alapul, előfordulnak olyan hámei alakok, mint *halapajju* (mai finn irodalmi alak: *halava*) 'babérfűz', *kikuri* (joukko) 'csoport', *sorri* (poika) 'fiú', *astaita* (huomata) 'megfigyel', *leisata* (opastaa) 'vezet', *veljia* (veli) 'fűtestvér' (Ikola 1984: 122–123; 1988: 35–46; Rapola 1969: 29–30).

Agricolánál olyan nyugati nyelvjárási szavak is megjelentek (*ehuo* 'este', *savi* 'nyár', *niu* 'búza'), amelyeknek a mai köznyelvben a keleti nyelvjárási alakjuk (*ilta*, *kevä*, *vehnä*) vált szlenzenderdé a XIX. század folyamán (Häkkinen 2016: 87, 125; Ikola 1984: 119–121).

¹⁶ https://apps.ufl.fi/media/agricola2007/paatosseminnaari/Inkeri_Pitkaranta/AGRICOLA%20planssi%203.pdf

Az elemzés egyik legnagyobb nehézsége, hogy kevés információ áll rendelkezésünkre azokról, akik potenciális fordítói lehetnek Agricola-nak. Elsőként az Agricola-jellemző tulajdonságokat kell feltérképezni. Ezeket a leveleiből, feljegyzéseiből, vagy a nem fordított, hanem önállóan írt részekéből (pl. előszók) lehet összegyűjteni. A fenti példák esetében például a *Se Wsi Testamenti* előszavát tekinthetjük a tisztán Agricola-jellemző elemek forrásának, ennek alapján pedig feltételezhető, hogy azokban az evangéliumokban, ahol többször szerepelnek Agricola-nem jellemző elemek, másvalaki munkáját láthatjuk. Fontos ugyanakkor szem előtt tartani azt is, hogy önmagukban az egyszerű egy szer előforduló anomáliákból nem vonhatók le hosszú távú következtetések, mindenképpen figyelembe kell venni az adott jellemzők előfordulási gyakoriságát és eloszlását is.

Levéltári kutatásokkal megkísérlelhető annak rekonstrukciója, kik lehettek az adott időszakban a turkui katedrálisiskola hallgatói, nevük alapján pedig sok esetben következtetni lehet a származásuk helyére, ahogyan az gyakori a kódexek scriptorainál is. Ez pedig elárulhatja, milyen nyelvtudományi szarmazik az illető (Haader 2009: 53). Két diák már név szerint ismert abból az időszakból, amikor Agricola vezette a katedrálisiskolát: Hogenskild Nilsson Bielke és unokatestvére, Nils Axelsson Banér, akik 1547-ben érkeztek Turkuba és feltételezhetően 1551-ig voltak az iskola tanulói (Häkkinen 2016: 31, 42; Parvio 1968: 24–25).

Agricola műveinek a fenti szempontok szerinti elemzése, a fordítók elkülönítése és lehetséges azonosítása aprólékos feladat. Célserű lehet az elemzést egy olyan művel kezdeni, amelyről már tudjuk, hogy többen dolgoztak rajta. Ilyen mű a *Se Wsi Testamenti* és a *Davidin Psalmtar*. Előbbinél Agricola wittenbergi diáktársai, utóbbi esetében a katedrálisiskola tanulói közül kerülhet ki a fordítóiársak.

Irodalom

- Egey Emese 2019: A finn bibliafordítás(ok) és jelentőségük. In: Pusztay János (szerk.), *A Biblia finnugor nyelveken*. Nemzetek Háza – Collegium Fennougricum, Budapest. 38–50.
- Haader Lea 1998: Azonos? Különböző? Nyelvi támpontok a kódexekzek elkülönítésében. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.), *Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék, Budapest. 64–68.
- Haader Lea 2009: Arcképfördekék ómagyar scriptorokról. In: Madas Edit (szerk.), *„Lájtátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. 53–78.
- Heininen, Simo 1999: Mikael Agricola raamatunsiomentajana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Hell György: Írásbeliség és fordítás; a Biblia első fordítása. Fordítástudomány IX/1: 101–109.

Häkkinen, Kaisa 1994: Agricolaista nykykiele. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.

Häkkinen, Kaisa 2016: Spreading the Written Word. Mikael Agricola and the Birth of Literary Finnish. Studia Fennica Linguistica, Helsinki.

Kola, Niilo 1963: Mikael Agricolaan suomentamat Raamatun kohdat ja niiden osuus koko Raamatusta. Sananjalka 5/1: 5–20.

Kola, Osmo 1984: Suomen kielen historia. In: Paunonen, Heikki – Rintala, Päivi (toim.), *Nykysuomen rakennus ja kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 111–138.

Kola, Osmo 1988: Agricolaan äidinkieli. In: Koivusalo, Esko (toim.), *Mikael Agricolaan kieli*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 25–68.

Laitinen, Kai 1981: A finn irodalom története. Gondolat Kiadó, Budapest.

Parvio, Martti 1968: Mikael Agricola ja hänen Uusi Testamentinsa. Sananjalka 10/1: 13–36.

Parvio, Martti 1978: Paavali Juusten ja hänen messunsa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Perälä, Anna 2007: Mikael Agricolaan teosten painoasu ja kuvitus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Rapola, Martti 1969: Vanha kirjasuomi. Tietolipas 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Baksa Máté – Baksa Alexandra

*

Könyvsarok

Mint korábban, most is arra használom ezt a rovatot, hogy ledolgozzam a könyvismertetések terén felhalmozódott restanciát.

A Nemzetek Háza/Collegium Fennougricum és az ELTE Finnugor Tanszék kezdeményezésére 2017 őszén konferenciát szerveztek *A Biblia finnugor nyelveken* címmel. Erről annak idején röviden beszámoltunk 2017/4. számunkban. 2019-ben jelent meg a konferencia anyaga nyomtatásban, Pusztay János szerkesztésében. A 170 lapos kötet egy kivételével tartalmazza a konferencián elhangzott előadásokat. Vagyis, az udмурток kivételével, minden finnugor nép

piótták a helyi Bibliafordító Intézetet. Ez azonban egyéb oroszországi kisebbségi nyelvekre specializálódott, az uráli nyelvek közül itt csak nyenyec nyelvű fordítás született.

A kötetről összességében elmondható, hogy jelentős mértékben gyarapította ismereteinket a finnugor népek kultúrtörténetéről, a bibliafordítások elvi és gyakorlati problémáiról, szerepükről az anyanyelv presztízsenek növelésében, a szó-készlet fejlesztésében. Az írásokból számomra az is kiderült, hogy mennyi minden kutatható kínálkozik ezen a területen is. Remélhetőleg akadnak fiatalabb kollégák, akik megkísérik majd a témakör összehasonlító, illetve monografikus feldolgozását. Ehhez nagy segítséget jelenthetnek a kötetben közölt íráskor irodalomjegyzékai és a hivatkozott internetes források. Idekapcsolódik egyetlen bíráló megjegyzésem: érdemes lett volna egyesíteni az egyes cikkek irodalomjegyzékét. Ez nemcsak az olvasók, hanem a későbbi kutatók dolgát is megkönnyítette volna.

Érdekes könyvet kaptam ez év elején régi barátomtól és kollégámtól, a nálunk is jól ismert udmurt nyelvészről, V. K. Kelmakovtól. Már a címe is némileg meglepő, magyarrá fordítva így hangzik: *A Fehér Káma, tényleg fehér? A szerző hosszú utazásra viszi az olvasót az udmurt nyelv, irodalom és népköltészet világába. Az út során megtudjuk, hogy az udmurtból kimutatható a kam 'nagy folyó, folyam' főnév, amelyet ma már ritkán használnak. Ennek eredete vitatott, talán régi indo-iráni jövevényszó. Ezt a főnevet a régi udmurtok több nagy folyó megnevezésére is használták. *Budzin Kam* volt a Káma neve (= Nagy Káma), *Tögyi Kam* (= Fehér Káma) a Belaja folyóé. Ez utóbbi az Urálból ered. Udmurtia és Tatár föld határán folyik a Kámába. Vize főleg a hegység jegéből-havából származik, ezért nevezik a folyót fehérnek. A később ideérkező és az udmurtokat nyugatra szorító baskírok és tatárok átvették, pontosabban saját nyelvükre fordították a folyó udmurt nevét. A török elnevezést azután az oroszok is a saját nyelvükre fordították, így kapta a folyó mai közismert nevét: *Belaja* 'Fehér (folyó)'. Idővel az udmurt lírai dalokban a *tögyi* jelzőt a másik Kámával kapcsolatban is használni kezdték. A folyó ma is használta nevét az oroszok az udmurtoktól vették át, ellátva azt a nőnemű szavak -a végződésével (vö. orosz *reka* 'folyó'). Amit itt elmondtam, az persze csak a könyv lecsupaszított váza, a figyelmes olvasó átfogó képet kap az udmurt lírai népköltészetéről és sok másról is.*

Nemrég jutottam hozzá a debreceni *Folia Uralica Debrecenensis* (FUD) első 25 évfolyamának mutatójához (szerkesztette Keresztes László és Maticsák Sándor, Debreceni Egyetemi Kiadó 2018). Itt és most két okból emlékezem meg erről az

elegáns füzetről. Egyrészt, hogy olvasóink és a szakma szerezzen tudomást a tájékozódást és a kutatást megkönnyítő mutató létezéséről, másrészt, hogy elismeréssel adózzak a folyóiratot 1989-ben elindító szerkesztők munkájának. Az induláskor talán óvatosan táplált reményük valóra vált, mára a FUD rangos hazai és nemzetközi publikációs fórum lett. Hogy mennyi munkával, gondtal és aggodással jár a szerkesztés, tördelés, korrekció, hogy mit jelent az anyagi eszközök (vagyis a pénz) előteremtése, azt csak az tudja, aki már szerkesztett folyóiratot. Szerencsére nem kellett magamnak statisztikát készítenem, megtették ezt a szerkesztők a kiadvány előszavában. A 25 kötetben 406 tanulmány jelent meg, 179 szerző tollából. Közülük 60 debreceni, 43 magyarországi, 76 pedig külföldi, akik 12 országot képviselnek. A könyvismertetések rovata is tekintélyes: összesen 257 műről jelent meg hosszabb-rövidebb recenzió. Az In Honorem rovatban 39 kollégát köszöntöttek, az In memoriam rovatban pedig 37 elhunytrol emlékeztek meg. Mindez a két szerkesztő áldozatos munkáját dicséri. Köszönet érte!

Legutóbbi debreceni utamon a fent említett Mutatón kívül más könyvekkel is gazdagodtam. A Sióágádon élő Say István nyugdíjas tanárnak négy, magánkiadásban megjelent könyvét kaptam, amelyek egy-egy kis balti finn nyelvet mutatnak be, nevezetesen a vótot, a vepszt, a lüdot és a tveri-karjalait. Később tudtam meg, hogy a sorozat 2018-ban indult az izsori nyelvet bemutató kötettel. A kötetek hasonló címűek és felépítésűek, pl. Bevezetés a vót nyelv ismeretébe. Sióágard – Kaposvár 2019. Ez a kötet is, mint a többiek rendkívül informatív, térképek, források, vót népszerűsítő fejezet, rövid vót nyelvtan, vót népdalok és mesék (magyar fordítással), vót – magyar és magyar – vót miniszótár és a balti finn szóképzlet összehasonlító példákra található benne. A szerző azt írja magáról az interneten, hogy „Deris amatőr vagyok...”, de teljesítménye alapján mindenképpen profinak kell tartanunk. A könyvek különféle internetes forrásokon alapulnak és minőségi garanciát jelent, hogy mindegyiket Maticsák Sándor lektorálta. Az izsori, a vót és a vepsze kötet anyaga az interneten is hozzáférhető: www.izsor.hu, www.vot.hu, www.vepsze.hu. Sajnos most nem tudok többet írni erről a témáról, de reméljük, hogy a kis balti finn nyelvekre és Say István munkásságára egy későbbi számunkban még visszatérhetünk.

Csúcs Sándor

*